

FORTIFIKACIJA MOTOVUNA U SREDNJEM I RANOM NOVOM VIJEKU

Michele BENČIĆ
Motovun, Gradiziol 56
mibencic97@gmail.com

UDK 725.96(497.571 Motovun)“653”
Pregledni rad
<https://doi.org/10.31726/via.29.5>

U radu se analizira razvoj i svrha fortifikacijskih elemenata Motovuna, kao i razlozi njihova propadanja. Navedeni su također podatci o vojnicima, odnosno stražarima i opremi kojom su raspolagali i koju su koristili u odbijanju neprijateljskih napada. Analizirani su i članci *Motovunskoga statuta* koji se odnose na fortifikacijske elemente, njihovo održavanje i cjelokupnu obranu gradskog teritorija. Cilj je, dakle, pružiti pregled razvoja fortifikacija Motovuna u kontekstu njihove važnosti za srednjovjekovni grad, pa su tako u posljednjem poglavlju navedeni primjeri vojnih operacija koje su se vodile na teritoriju Motovuna, odnosno primjeri sukoba oko razgraničenja koji su obilježili povijest kaštela, a koji opravdavaju postojanje tako pozamašnoga sustava motovunskih fortifikacija.

Ključne riječi: Motovun, fortifikacije, srednji vijek, rani novi vijek, *Motovunski statut*, vojska, vojne operacije, granični sukobi.

Keywords: Motovun, fortifications, Middle Ages, early modern period, *Statute of Motovun*, army, military operations, border conflicts.

Parole chiave: Montona, fortificazioni, Medioevo, prima età moderna, *Statuto di Montona*, esercito, operazioni militari, conflitti di confine.

UVOD

Od svoje je najranije povijesti Motovun predstavljao izrazito važnu točku nadzora prometa i trgovine u središnjoj i sjevernoj Istri. Njegov geografski smještaj, prirodni resursi i topografija okolice stvorili su uvjete da Motovun postane strateški vrlo važno naselje. To je potaknulo razne etnokonfesionalne zajednice ljudi koje su tijekom povijesti njime upravljale da u nastojanju očuvanja svoje vlasti grade, nadograđuju i održavaju fortifikacijski sustav. Upravo su dugotrajan fortifikacijski proces, njegovi rezultati te sukobi koji su ga oblikovali tema ovoga rada.

Historiografija o fortifikacijama Motovuna

Tema motovunskih fortifikacija nije osobito zastupljena u literaturi. Pogotovo je mali broj recentnijih radova koji obrađuju ovu problematiku. Većinu dostupne literature čine

manji doprinosi u sklopu zbornika i časopisa, a u njima se fortifikacije najčešće spominju u kontekstu sveukupne povijesti Motovuna ili se, pak, spominju samo u obliku osnovnih informacija, poput datiranja. Iznimka je članak »Fortifikacijski sustav Motovuna« Janke Drempetić koji pruža pregled motovunskih fortifikacija kroz prizmu arhitekture.¹ Ovakvi članci ujedno predstavljaju jedinu literaturu na hrvatskom jeziku kojoj je povijest Motovuna u prvom planu. Naime, gotovo su svi radovi većega opsega na temu Motovuna pisani talijanskim jezikom, i to prije 20. stoljeća.² Tako su temeljni radovi koji obrađuju motovunsku povijest, a u kojima su za ovaj rad i važni ulomci o motovunskim fortifikacijama, zasigurno *Notizie storiche di Montona* Pietra Kandlera i *Storia di Montona* Luigija Morteana.³ Knjigu o povijesti Motovuna pod nazivom *Montona* izdao je i Luigi Papo, ali je u njoj naglasak na događajima iz 20. st., a opisana ranija povijest obavijena je irendentističkim stavovima autora i koncentrirana na sukob Talijana i Slavena.⁴ Za razliku od ove, poprilično je recentna knjiga *Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria* Luigija Foscani korisna jer u njoj postoji poglavlje posvećeno gradskim vratima Motovuna.⁵ Na hrvatskom je jeziku jedini opsežniji rad koji je posvećen Motovunu, prijevod, komentar i studija *Motovunski statut i odluke općinskog vijeća* Ivana Milotića.⁶ Članke *Statuta* u svezi s fortifikacijama, njihovim održavanjem te obranom Motovuna i okolice uvelike smo iskoristili u ovom radu.

Istraživanje motovunske prošlosti dodatno otežava činjenica da je nekada bogat arhiv stradao, pa arhivske podatke o Motovunu treba tražiti u fragmentima među dokumentima koji se odnose na opće propise ili druga (susjedna) naselja Istre. Olakotna je, pak, okolnost ta da su neki od nestalih dokumenata objavljeni u periodičnim znanstvenim publikacijama, kao što su *Archeografo triestino* i *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*. Što se tiče problematike obrane granica, neizbježno je korištenje opsežnih radova Miroslava Bertoše i Slavena Bertoše u kojima se Motovun često spominje kao neuralgična (preko)granična točka (*differentie*).⁷

¹ U: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Motovun – povijest i sadašnjost* (dalje: DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«), Katedra Čakavskoga sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 213–222.

² Neki su među njima objavljeni kasnije, nakon smrti autora – op.a.

³ Pietro KANDLER, *Notizie storiche di Motnona* (dalje: KANDLER, *Notizie storiche...*), Tipografia del Lloyd Austro-Ungarico, Trst, 1875.; Luigi MORTEANI, *Storia di Montona* (dalje: MORTEANI, *Storia di Montona...*), Tipo-Litografia Leghissa, Trst, 1963. – riječ je o reprintu tekstova objavljenih u: *Archeografo triestino*, vol. 18–20 (1892. – 1895.).

⁴ Luigi PAPO, *Montona* (dalje: PAPO, *Montona...*), Liviana Editrice, Padova, 1974.

⁵ Luigi FOSCANI, *Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria* (dalje: FOSCANI, *Porte e mura...*), Università popolare di Trieste – Unione Italiana Fiume, Trst, 2003.

⁶ Ivan MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut i odluke općinskog vijeća: prijevod, komentar i studije* (dalje: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*), ur. Valentina ŠTEFANIĆ LAKOŠELJAC, Općina Motovun, Motovun 2016. Osim što priređivač donosi prijevod *Statuta*, on pruža i objašnjenje zašto je ranije bio poprilično nepristupačan te da se sačuvao samo u Morteanajevom prijepisu ranijega novovjekovnog prijepisa.

⁷ Miroslav BERTOŠA, »La guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia Istriana« (dalje: M. BERTOŠA, »La guerra degli Uscocchi...«), *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. V (1974.), str. 36–127; ISTI, *Istria: Doba Venecije (XVII. – XVIII. stoljeće)* (dalje: M. BERTOŠA, *Istria: Doba Venecije...*), Zavičajna naklada »Žakan Juri«, Pula, 1995.; Slaven BERTOŠA, »Motovun i Motovunština u

PREGLED POVIJESTI MOTOVUNA

O imenu »Motovun«

Najčešće se tumačenje imena Motovun odnosno *Montona* temelji na korijenu imena »mont« s dočetkom/nastavkom »ona«. Nastavak »ona« mogao bi upućivati na izrazito star jezik keltskoga podrijetla u kojem taj nastavak označuje grad. Takvim tumačenjem možemo ime Montona doslovno prevesti kao »grad na brdu«.⁸ No, premda nastavak »ona« upućuje na keltsko podrijetlo, Kandler smatra kako su taj nastavak originalnom imenu Mont, koje označava brdo, pridodali Rimljani. Oni su običavali dodavati taj nastavak određenim naseljima koja su zatekli prilikom svojih osvajanja i za koja su smatrali da postoje već dugo vremena. S time se slaže i Luigi Morteani koji nastavak »ona« tumači kao »antica città«.⁹ Kandler kao primjer takvoga imenovanja navodi gradove kao što su Verona i Cremona u Italiji te Scardona (Skradin) i Salona (Solin) u Hrvatskoj.

Upravo je prijevod »città del monte«, odnosno grad na brdu, zanimljiv u kontekstu ovoga rada jer ukazuje na to da je krajobrazni smještaj grada (na brdu) bio okosnicom davanja imena gradu. O ovome će biti više riječi u poglavlju o topografiji i strateškoj važnosti. No valja istaknuti kako su i stručnjaci moderne, pa i suvremene, historiografije u tumačenju podrijetla imena uletjeli u zamku važnosti položaja Motovuna u prostoru jer se ovdje postavlja pitanje korijena riječi. Naime, Mont-ona, prevedeno kao *grad na brdu*, ima smisla u latinskom jeziku u kojem *mons* označuje brijeg, ali nije logično na predlatinski nastavak *ona* dodavati latinsko tumačenje korijena »mont« i pretpostaviti da je originalno značenje bilo jednako latiniziranom. Stoga podrijetlo i značenje korijena riječi na temelju kojeg je Motovun dobio ime, ostaje nepoznato.¹⁰

Prvi je pisani dokument u kojem nalazimo ime Motovun (*Montauna*) nastao oko 804. god. kao rezultat rada Rižanske skupštine (odnosno sabora – Rižanski placit; lat. *Placitum*: skupština, sud, ili zaključci takvih skupština).¹¹ Skupštinu je sazvao Karlo Veliki kako bi se riješile žalbe Istrana zbog navodnih zloporaba vlasti franačkoga upravitelja Istre.¹² Istrani su se pozivali na razdoblje nakon Justinijanove rekonkviste u sklopu koje je Istra 539. god. bila oslobođena gotske vlasti. U spomenutim razdobljima nema primjera nekog drugog imena za Motovun, što znači da je to jedino ime koje je naselje nosilo ili barem jedino

novome vijeku« (dalje: S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«), u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Motovun – povijest i sadašnjost*, Katedra Čakavskoga sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 105–132.

⁸ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 33.

⁹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 33.

¹⁰ Maurizio LEVAK, »Motovun i okolica u ranom srednjem vijeku« (dalje: LEVAK, »Motovun i okolica...«), u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Motovun – povijest i sadašnjost*, Katedra Čakavskoga sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 84.

¹¹ Anamri PETRANOVIĆ – Anneliese MARGETIĆ, »Il Placito del Risano« (dalje: PETRANOVIĆ – MARGETIĆ, »Il Placito...«), *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. XIV (1983.), str. 60.

¹² Neven BUDAK, »Rižanska skupština«, u: *Istarska enciklopedija*, Istrapedia.hr, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/919/rizanska-skupstina-rizanski-placit> (pristupljeno 22. listopada 2021.).

ime koje je sačuvano u nekom dokumentu. Kandler napominje kako, za razliku od imena nekih drugih gradova i utvrda, ime Motovun nije pronađeno na nadgrobnim spomenicima, zidovima ili graničnim oznakama datiranim prije uspostave bizantske vlasti.¹³

Histri, Kelti i Rimljani

Motovun i okolicu karakterizira blaga klima, pogodan sastav terena i obilje nadzemnih slatkovodnih voda. Zemlja je na uzvisinama stjenovita i stabilna čime je i pogodna za gradnju naselja, a u nizinama je mekana i pogodna za uzgajanje raznih poljoprivrednih kultura. Prisutnost rijeke Mirne i nekoliko manjih potoka u kombinaciji s velikim brojem izvora na samom brdu, ali i u njegovoj okolini, osigurava pitku vodu ljudima i životinjama. Ovakvi su uvjeti bili idealni za stvaranje naselja još od prapovijesti.¹⁴ Većina naselja na uzvisinama koja danas krase Istru, nastala su u prapovijesti gradnjom nastamba na prirodnim ili rukom stvorenim terasama koje su se od erozije štatile suhozidima.¹⁵ Možemo pretpostaviti da je Motovun već u prapovijesti s obzirom na svoj položaj imao stratešku ulogu te da su ga stanovnici nastojali zadržati gradnjom potpornih i obrambenih zidova, kao što je to bio slučaj s ostalim gradinama. Motovun je označen kao gradina na karti koju je 1903. objavio Carlo de Marchesetti, kao i na revidiranom pregledu gradina koji je sastavio Janko Jeličić.¹⁶ Ipak, nalazi na samom prostoru današnjega naselja vrlo su fragmentirani. To je čest slučaj s gradinama na kojima se nalazi suvremeno naselje jer su istraživanja limitirana iz očitih razloga. Iskope u gusto naseljenim mjestima vrlo je teško, a često i nemoguće izvesti bez devastacije kasnijih povijesnih slojeva, spomenika i infrastrukture naselja.

O Histrima i Motovunu nema puno podataka. Prema Kandlerovu opisu Motovun je geografski pripadao području plemena koje on naziva »Istriani«. On, naime, smatra da to pleme ima keltsko podrijetlo i da ga valja razlikovati od »Istriota«, koje je kralj Epulon vodio u Drugom histarskom ratu.¹⁷ Izgledno je kako su se keltska plemena s vremenom uklopila u starije stanovništvo Poluotoka. Motovun je tada služio kao jedna od uporišnih točaka unutrašnjosti Istre. Rimljani su ubrzo nakon osvajanja Istre 177. pr. Kr. počeli s procesom romanizacije. S obzirom na povećan interes koji su pokazivali za obalna područja, život se u unutrašnjosti sporije mijenjao. Većina je gradina središnje i sjeverne Istre svedena na status manjih utvrda koje su služile za održavanje mira u još neromaniziranom dijelu Poluotoka. To se po svemu sudeći dogodilo i Motovunu, ali on je ipak zadržao određenu važnost jer su osvajači odmah uvidjeli strateški potencijal utvrde koja iz unutrašnjosti nad-

¹³ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 34.

¹⁴ Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, »Prapovijesna topografija Motovuna i okolice« (dalje: BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, »Prapovijesna topografija Motovuna...«), u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Motovun – povijest i sadašnjost*, Katedra Čakavskoga sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 9.

¹⁵ ISTA, *Gradinska naselja: Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Leykam international, Zagreb, 2008., str. 120.

¹⁶ Prema: Marija ŠKILJAN, »L'Istria nella protostoria e nell'età protoantica«, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. X (1980.), str. 58–59.

¹⁷ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 25–27.

zire nizinu rijeke koja seže sve do obale.¹⁸ U prilog tome idu i pronađeni ostatci građevina i natpisa na širem području Motovuna koji svjedoče o relativno gustoj naseljenosti.¹⁹ Tako je Motovun u obliku rimske utvrde nastavio živjeti kao svojevrsna spona unutrašnjosti s obalom Istre. To je uloga koju je zadržao sve do novoga vijeka.

Od Bizanta do Venecije

Provale su germanskih plemena i naroda Azije u 4. i 5. st. bile uglavnom usmjerene prema Apeninskom poluotoku, pa je Istra, koja je bila zaštićena planinskim lancem Ćićarije, ostala izvan većih ratnih događanja. Ipak, postojao je strah od provale pljačkaških skupina, pa dolazi do obnavljanja ili osnivanja utvrđenih naselja na brdima i poluotocima. Zidine su imale ulogu zaštite stanovnika naselja, ali i okolnoga žiteljstva koje se u trenutku opasnosti moglo relativno brzo skloniti u takva fortificirana naselja.²⁰ Vjerojatno je kako je upravo u tom razdoblju Motovun poprimio oblik pravoga obzidanog naselja. Nakon 476. u Istri na vlast dolazi Odoakar, a od kraja 5. st. vlast preuzimaju Ostrogoti.

Morteani navodi kako su Istrani 539. entuzijastično dočekali bizantsku vlast za koju su smatrali da predstavlja povratak slavne vladavine Rima.²¹ Istrani su pod Bizantom zadržali određene elemente rimskoga uređenja što je jedan od razloga otežana prihvatanja nove franačke feudalne administracije koju donosi Karlo Veliki. Otpor je kulminirao ranije spomenutim Rižanskim placitom. Motovun je tada već bio razvijen grad što potvrđuje broj predstavnika (15) na Placitu koji je bio jednak Labinu, a manji samo od Pule, Poreča, Trsta i Rovinja.²²

Motovun je 929. pripao porečkom biskupu kao donacija kralja Hugona što je potvrđeno 983. god. u ispravi cara Otona II. koja je ujedno najstariji poznati pisani spomen Motovuna nakon Rižanskoga placita.²³ Nije se navodno radilo o potpunoj donaciji, već samo o koncepciji određenih prava na neka područja Motovunštine. Komun je zadržao svoju jurisdikciju, iako oslabljenu dekretima koje je Franačka uvela u korist svojih regionalnih upravnika.²⁴ Ipak, širenjem utjecaja porečkoga biskupa dolazi do gubitka samostalnosti, a time i utjecaja

¹⁸ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 25.

¹⁹ Robert MATIJAŠIĆ, »Položaj Motovuna između antike i kasne antike«, u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Motovun – povijest i sadašnjost*, Katedra Čakavskoga sabora Pazin, Pazin, 2010., str. 27.

²⁰ LEVAK, »Motovun i okolica...«, str. 81–82.

²¹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 57.

²² PAPO, *Montona...*, str. 26; PETRANOVIĆ – MARGETIĆ, »Il Placito...«, str. 60; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave* (dalje: LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana...*), Leykam international, Zagreb, 2007., str. 104.

²³ O vjerodostojnosti isprave cara Otona II., kao i o historiografiji koja je raspravljala o tom pitanju uz kritičko izdanje te isprave *usp.* Ante MATAN, »Excerpta manuscripti Canfariensis: vladarske listine i papinska povlastica iz kodeksa Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiate S. Sophiae Duroum Castrorum ab anno 983. – 1815.«, *Acta Histriae*, vol. 21, no. 4 (2013.), str. 518–521.

²⁴ PAPO, *Montona...*, str. 28.

ja Motovuna na okolna područja. Važnost će povratiti tek kao mletačko uporište u sukobima s austrijskim nadvojvodama.²⁵

Porečki su biskupi oko 1100. Motovun dali istarskim grofovima.²⁶ Krajem 12. st. imamo prva saznanja o Riccardi, gospodarici Motovuna, koju narodna predaja naziva kraljicom i kojoj daje zaslugu za osnivanje kaštela.²⁷ Podatci u svezi s Riccardom vrlo su oskudni. Iz jednoga dokumenta znamo da joj se majka nazivala Palma, a djed Artuico.²⁸ Biskup Giacomo Filippo Tomasini pripovijeda zanimljivu priču o zlatnom kaležu načinjenom od čaše koja je pripadala jednom »istarskom kralju«. Taj je kalež crkvi donirala njegova kraljica koja ga je nadživjela. Govorilo se da je njeno tijelo pronađeno ispred velike crkve u Motovunu s krunom na glavi. Kruna je navodno izgubljena, a kraljica je pokopana do muža unutar crkve.²⁹ Jasno je da je legenda nastala na temelju događaja iz života nekih velikaša koji su imali pravo pokapanja u crkvi koja je tada bila veća od današnje, a Morteani s obzirom na kontekst legende aludira na to da se radi upravo o Riccardi.³⁰ Godine 1222. jedan dio njene ostavštine pada u ruke grofu Majnardu Goričkom i njegovu sinu pa nije posve jasno kako je nakon toga posjed prešao u ruke Majnardova brata, grofa Alberta.³¹ S vremenom se moć Motovuna polako oporavljala. Početkom 13. st. Motovun dobiva povoljniji status u feudalnom poretku Istarske markgrofovije.³²

Dolazak Venecije

Početak je povezanosti Motovuna i Venecije isprepleten s odnosima istarskih komuna i patrijarha. Istarski su se gradovi u nastojanjima osiguravanja što veće političke autonomije u odnosu na središnju vlast – istarskog markgrofa koji je od početka 13. st. bio ujedno i akvilejski patrijarh – sve više oslanjali na Veneciju. Naime, Venecija je i u prethodnim stoljećima prihvaćala ulogu »morske« zaštitnice obalnih istarskih gradova, koju su joj nudili sami patrijarsi, te je tako imala prilike u neposrednim kontaktima s elitom tih gradova graditi ugled i kao zaštitnice njihovih komunalnih prava. Postupno je zahtijevala i dobivala od predstavnika gradskih vlasti simbolične znakove njihove podložnosti, a istovremeno je potvrđivala pravni i društveni status tih gradova, kasnije i komunalne statute. U očima političkoga naroda istarskih komuna ona je bila boljom opcijom od markgrofovske/patrijaršijske vlasti, koja je temeljem naslijeđenoga sustava inzistirala na, primjerice, za-

²⁵ LEVAK, »Motovun i okolica...«, str. 90.

²⁶ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 78.

²⁷ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 41.

²⁸ PAPO, *Montona...*, str. 29.

²⁹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 41–42.

³⁰ Štoviše, Morteani navodi kako su u njegovo vrijeme između crkve i palače Polesini pronađeni ostatci koji idu u prilog navedenoj priči; *na ist. mj.*

³¹ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 79. O rodoslovlju grofova Goričkih i njihovoj diobi detaljno u: Peter ŠTIH, *I conti di Gorizia e l'Istria nel Medioevo*, Collana degli Atti 36, Centro di ricerche storiche – Unione Italiana – Università popolare di Trieste, Rovinj – Rijeka – Trst, 2013., str. 15–51.

³² Vjerojatno 1209. kada akvilejski patrijarh postaje markgrof Istre, kako navode Kandler i Morteani.

brani izbora podestata. Doduše, patrijarsi su s vremenom popustili pod pritiskom komuna i dopustili su odabir podestata, pod uvjetom da izabrana osoba ne bude iz Veneta. Takvo je ograničenje postavljeno u nadi da se spriječi širenje utjecaja Venecije.³³ Motovun je, slijedeći ostale komune u Istri, također tražio sve veća autonomna prava i od patrijarha je zahtijevao potvrđivanje ne samo odluka vijeća nego i pravo odabira podestata. Budući da su gubili podršku i među vlastitim advokatima u unutrašnjosti Istre, naročito kod grofova Goričkih koji su im trebali biti stožernim zaštitnicima, patrijarsi su bili prisiljeni i zbog sve agresivnijega širenja Venecije davati ustupke komunama.³⁴

Motovun je već 1271. izabrao prvoga podestata mletačkoga podrijetla Tomasa Michelija,³⁵ da bi onda 1278., suprotno zapovijedi patrijarha, komuna odlučila prihvatiti vlast Venecije.³⁶ Gastald Nikola, začetnik roda Polesini, predao je ključeve kaštela predstavnicima Republike.³⁷ Prvi je službu podestata te iste godine preuzeo Andrea Dandolo, čiji odabir označava službeni početak vlasti Venecije koja se stabilizirala do kraja 13. st. i koja je potom u Motovunu trajala sve do 1797. godine.³⁸

Ovo je razdoblje u kojem Motovun poprima današnji oblik, u kojem se podižu, obnavljaju i modificiraju zidine, kule i prolazi te ostali elementi fortifikacijskoga sustava.

FORTIFIKACIJSKI SUSTAV

Reljef

Reljef je jedan od najvažnijih čimbenika u razvoju fortifikacija koji u kombinaciji s geološkim sastavom terena u velikoj mjeri diktira oblik i razinu fortifikacija koje je potrebno izgraditi kako bi se zaštitila određena pozicija. Naravno, Motovun u ovome nije iznimka. Proučavanjem položaja i jačine fortifikacija jasno je uočljivo kako one prate konfiguraciju terena na način da se maksimizira prostor unutar zidina, ali i kako su »gustoća« i snaga fortifikacijskih elemenata obrnuto proporcionalne s težinom terena koji do njih vodi.

Motovun se nalazi na 277 metara nadmorske visine, na poziciji koja pruža širok pregled nizine i okolnih brda. Sjeverna i sjeveroistočna strana brda izrazito su strme i neprohodne. Danas su obrasle gustom vegetacijom što vrlo vjerojatno nije bio slučaj u vrijeme

³³ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 78.

³⁴ Sažet prikaz razvoja političkih i društvenih odnosa tijekom razvijenoga srednjeg vijeka u Istri s uputom na osnovnu literaturu: Ivan JURKOVIĆ, »Povijest Istre u srednjem vijeku«, Istrapedia.hr, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4047/povijest-istre-u-srednjem-vijeku> (pristupljeno 22. listopada 2021.).

³⁵ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 79.

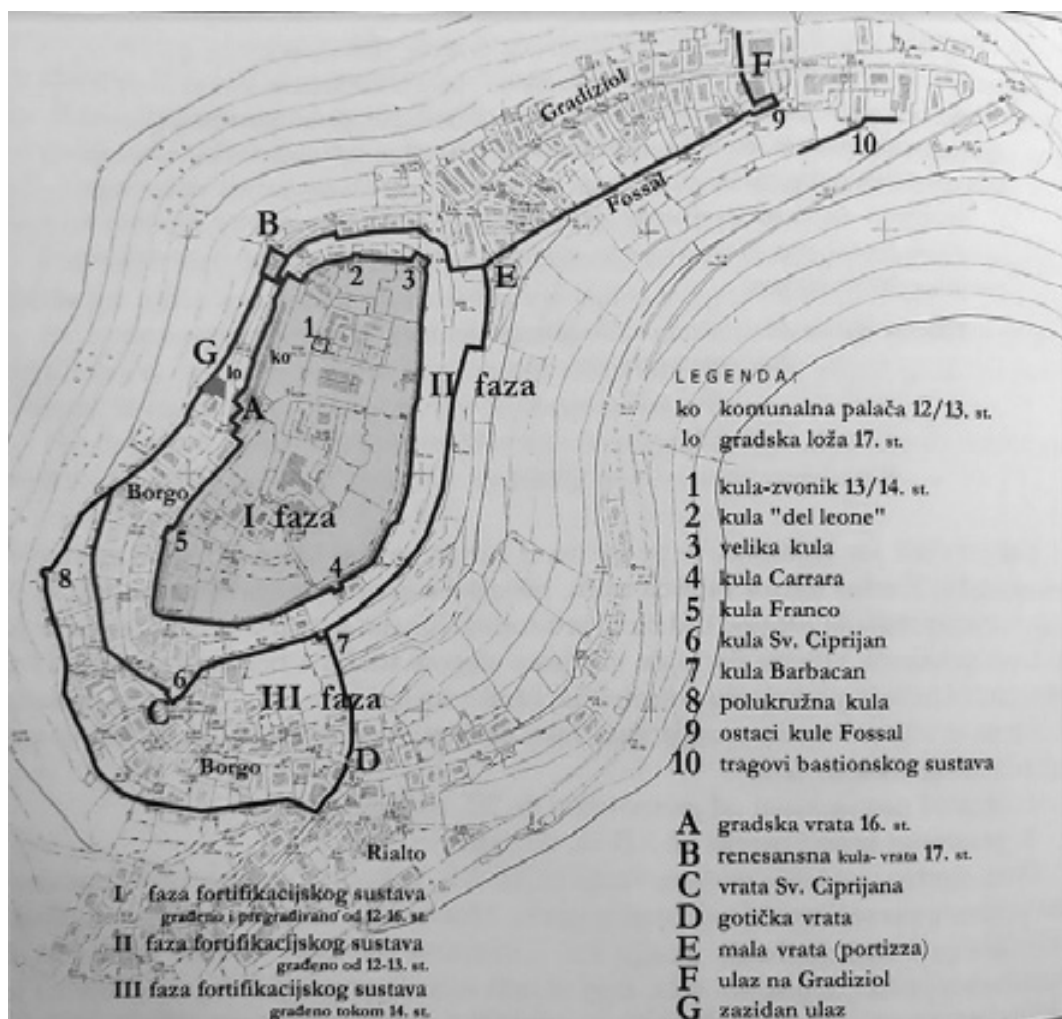
³⁶ O odnosima Motovunaca i patrijarh/markgrofa do dolaska pod mletačku vlast: Josip BANIĆ, »Buzet: nepokolebljivi bastion kontinentalne Istre / Pinguente: bastione inespugnabile dell'Istria continentale«, u: Nella LONZA – Branka POROPAT, *Buzetski statut – Statuto di Pinguente: MCCCCXXXV* (dalje: LONZA – POROPAT (prir.), *Buzetski statut...*), u: Neven BUDAK (gl. ur.), *Kolana od statuti – Collana degli Statuti*, knj. 4, Grad Buzet – Denona, Buzet – Zagreb, 2017., str. 43 i 48–50.

³⁷ PAPO, *Montona...*, str. 31–32.

³⁸ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 80.

kada je Motovun ovisio o svojim zidinama jer bi vegetacija stvorila prostor u kojem se neprijatelj može neprimjetno kretati ili koji može koristiti kao zaklon u slučaju napada. Južna i jugoistočna padina blaže su i pogodnije za naseljavanje ili obradu pa je tako na južnoj padini nastao Borgo. Jugoistočna se padina proteže u polukružnom obliku od jugoistoka kaštela prema sjevernoj padini i tako stvara usku i izduženu uzvisinu na čijoj je kresti nastao Gradiziol. Zapadna je padina zaštićena kombinacijom prirodne strmosti i izgrađenih fortifikacija.

Faze nastajanja fortifikacijskoga sustava

Sl. 1 – Faze razvoja fortifikacijskoga sustava Motovuna³⁹

³⁹ Preuzeto iz: DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 214.

Zidine su zasigurno najuočljiviji element fortifikacijskoga sustava svake srednjovjekovne utvrde. One služe kako bi se ulazak u grad ograničio na određene strateški pozicionirane točke koje su nerijetko bile zaštićene vratima, kulama i ostalim fortifikacijskim elementima. Razvoj motovunskih fortifikacija možemo pratiti u tri faze. Valja naglasiti kako je cjelokupni motovunski fortifikacijski sustav konstantno obnavljan, prerađivan i mijenjan ovisno o političkoj situaciji, promjenama u vođenju ratova i opsada, ekonomskoj moći grada i tehnološkom razvoju oružja.⁴⁰ Iz toga je razloga teško precizno odrediti kako je točno Motovun izgledao u određeno vrijeme, ali je moguće prema sačuvanim elementima fortifikacijskoga sustava i dostupnim dokumentima stvoriti okvirni pregled razvoja naselja u kontekstu vojne utvrde.

Faze razvoja fortifikacijskoga motovunskog sustava prikazali su tlorisima Luigi Morteani⁴¹ i Jadranka Drempetić. No za razliku od Morteana i Jadranka Drempetić donosi moderniji prikaz fortifikacijskih faza u kojem su one označene na topografskoj karti naselja. Osim toga, Morteanijevu kartu nadopunjuje okvirnom kronologijom fortifikacijskih elemenata i tragovima bastionskoga sustava pored bivšega samostana u Gradiziolu, koji je Morteani izostavio (Sl. 1).

Prva faza fortifikacijskoga sustava – citadela

Zidine su grada tijekom povijesti simbolizirale status i moć. Oko zidina i pod zidinama vodili su se brojni sukobi, a razvijenost i snaga oziđa predstavljale su ne samo obrambenu sposobnost nego i političko-gospodarsku moć grada koje su štatile. Primjerice, zidine gradova Italije bile su jednim od povoda sukoba s Fridrikom Barbarossom, a Mlečani su često pokorenim pobunjenim gradovima rušili zidine kako bi nad njima iskazali svoju prevlast. Luigi Morteani smatra kako je Motovun oblik kaštela počeo poprimati kada su Rimljani ojačali ondje zatečenu keltsku gradinu fortifikacijama koje su pratile prirodnu konfiguraciju terena.⁴² Svoju je hipotezu pokušao učvrstiti činjenicom da su na području obližnje Karojbe pronađeni tragovi rimskoga tabora pa bi bilo logično da je postojala i rimska utvrda na motovunskom brdu. S obzirom na to da nema arheoloških ostataka rimskih fortifikacija u Motovunu, nije jasno jesu li one uopće postojale, a ako i jesu, u kojem su opsegu bile izgrađene. Izgledno je kako se eventualno radilo o sustavu nasipa s drvenim palisadama i osmatračnicama čija je funkcija bila ojačavanje naslijeđenih keltskih suhozida. Jadranka Drempetić smatra kako je Motovun u razdoblju ranoga srednjeg vijeka, odnosno do 11. st., imao zemljani bedem s palisadama i drvenim kulama.⁴³ Tek se tijekom 11. i 12. st. gradila utvrda s kamenim bedemom koji se potom pojačavao kulama.⁴⁴

⁴⁰ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 214.

⁴¹ *Usp. MORTEANI, Storia di Montona...*, str. 52.

⁴² MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 39–40.

⁴³ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 215. Motovun, koji je u to vrijeme imao kamenu crkvu s bogatim kamenim inventarom, morao je s obzirom na činjenicu da su mu predstavnici sudjelovali i u radu Rižanske skupštine, imati tada i kamene bedeme; *usp. povijesnu kartu »Tragovi graditeljske djelatnosti datirani u kraj 8. i početak 9. stoljeća« u: LEVAK, Slaveni vojvode Ivana...*, str. 166.

⁴⁴ *Na ist. mj.*

Zidine su prve faze fortifikacije višestruko obnavljane, pojačavane i pregrađivane sve do 16. stoljeća. U današnjem obliku imaju opseg od 436 metara, a visina varira između devet i petnaest metara.⁴⁵ One zatvaraju središnji i najviši dio Motovuna te predstavljaju posljednju liniju obrane, odnosno takozvanu citadelu. Termin označava umanjenicu grada (mali grad) i označava utvrđenu jezgru naselja. Na zidinama se negdje prije 1300. god. dodaje element prsobrana ili *merlature* (*merlo*, krunište) što potvrđuje natpis *super merlis castris et barbicanis*.⁴⁶ Članak 45. *Motovunskoga statuta* odnosi se na kazne za postavljanje predmeta na merlaturu kaštela ili barbakana.⁴⁷ Znamo da starije točke Statuta potječu iz predmletačkoga razdoblja, pa možemo pretpostaviti da merlature u Motovunu potječu iz razdoblja vladavine akvilejskih patrijarha / istarskih markgrofova. Dakle, početak korištenja merlature u Istri ne treba nužno povezivati uz mletačku vlast.⁴⁸ Prsobrani ili merlature arhitektonski su fortifikacijski element koji služi za zaštitu branitelja zidina. Prostor između prsobrana vojnika štiti do pasa, a prsobran pokriva cijelo tijelo. Svrha je takvoga sustava da se branitelj sakrije iza prsobrana dok priprema oružje za ispaljivanje, bacanje ili odapinjanje, a onda proviri između njih samo onoliko koliko mu je potrebno da iskoristi oružje, nakon čega ponovno odlazi u zaklon. Gotički prsobrani obično poprimaju oblik koji se sastoji od alterniranja visokih i niskih sekcija, što je bio slučaj u Motovunu. Niske se sekcije zovu *kreneli*, a visoke *merloni*, od čega potječe naziv merlatura.⁴⁹ Danas je *parapet* prisutan samo na središnjoj kuli što je posljedica sklapanja Madridskoga mira 1617., u sklopu kojega je dogovoreno da se utvrdama smanji parapetni zid do najviše visine 1 m i završi poklopnim pločama.⁵⁰ S druge strane, Morteani smatra kako je merlatura uklonjena prije 1608. godine jer tada datira odredba u kojoj se propisuje zatvorska kazna za skidanje pokrovnih ploča sa zidina.⁵¹

S vremenom se prostor između prirodnoga brda i zidina nasipavao kako bi se povećao prostor unutar citadele i ojačalo zidine koje su tako dobile i funkciju potpornih zidova. Upravo je ključna uloga koju su zidine imale, a i danas imaju, za integritet citadele jedan od primarnih razloga njihove gotovo potpune očuvanosti. S obzirom na to da njihova uloga nije samo vojna, one su izbjegle sudbinu zidina mnogih istarskih kaštela čiju su kamenu

⁴⁵ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 51–52.

⁴⁶ *Isto*, str. 40.

⁴⁷ Vrlo koristan rad glede srednjovjekovnoga fortifikacijskog nazivlja sa starohrvatskim inačicama latinskih i talijanskih termina prikazan na tablični način: Karla PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture* (dalje: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*), diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2019., dostupno na: <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg%3A653/datastream/PDF/view> (pristupljeno 5. listopada 2021.). O barbakanu na str. 44.

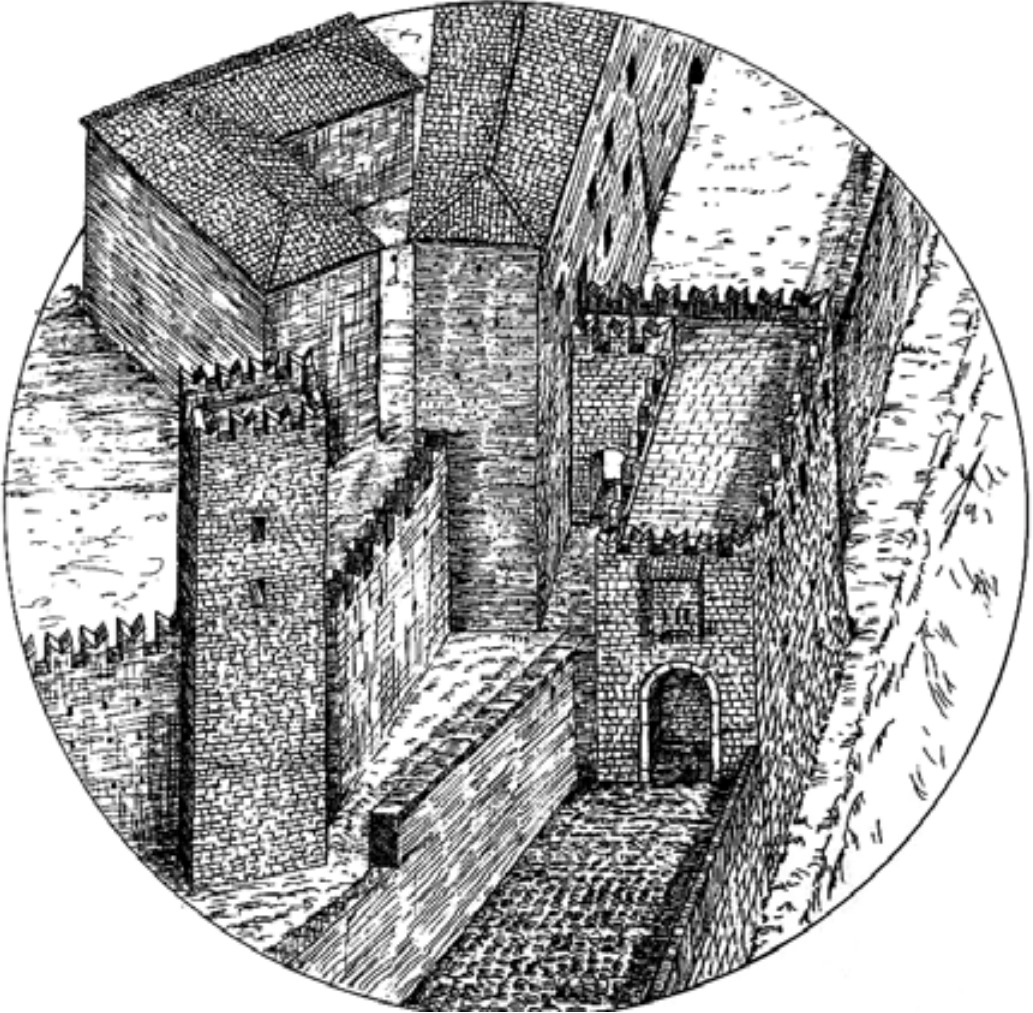
⁴⁸ MILOTIĆ (prij.), *Motovunski statut...*, str. 237. Članci Statuta na koje se pozivam, uzeti su iz ovoga djela te će biti navođeni kao *Motovunski statut*, čl. broj.

⁴⁹ »Battlement«, *Encyclopaedia Britannica*: <https://www.britannica.com/technology/battlement> (pristupljeno 5. listopada 2021.); PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 47.

⁵⁰ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 215; PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 47.

⁵¹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 45.

građu ljudi stoljećima koristili za svoje potrebe. Takva je sudbina snašla i sekundarni i tercijarni prsten motovunskih fortifikacija koji danas postoje samo u tragovima.⁵²

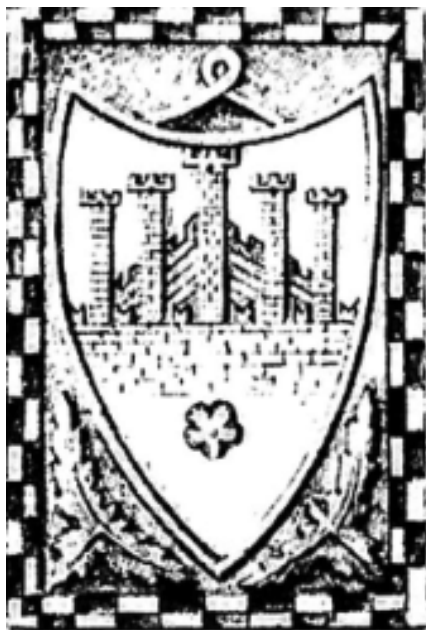
Sl. 2 – Rekonstrukcija zidina, kule »del leone« i vrata prije demoliranja kula i micanja merlature⁵³

Citadela je u prvoj fazi fortifikacija imala još četiri kule. Najmanja kula, poznata kao *Torre del leone*, nalazila se na zidinama iznad novih vrata na sjeveru citadele (Sl. 2). Velika kula (*Torricino grande*) nalazila se odmah do nje i bila je usmjerena prema sjeveroistoku. Na jugu se nalazila kula *Carrara*, koja je nadzirala Borgo i Barbakan, te na zapadu kula *Franco*. To objašnjava zašto se na grbu Motovuna prikazuje pet kula (Sl. 3), iako danas

⁵² DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 217.

⁵³ Preuzeto iz: FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 115.

postoji samo jedna, ona koja na trgu služi kao zvonik.⁵⁴ Kule su porušene u isto vrijeme kada je skinuta merlatura jer je tada propisano da se u sklopu restrukturiranja zidina kule moraju smanjiti na razinu jednaku visini zida. Moguće je da se razlog donošenja takve odluke nalazio i u promjenama koje su se dogodile u vojnoj tehnologiji, prvenstveno u topništvu. Korištenje topova nije samo smanjilo učinkovitost visokih obrambenih struktura nego su one postale opasne i za branitelje jer bi se prilikom opsade pod udarcima artiljerije urušavale i padale na vojnike.⁵⁵

Sl. 3 – Motovunski grb⁵⁶

Na zidinama se i danas nalaze ostatci puškarnica i otvora koji su služili za bacanje kamenja ili lijevanje ulja, odnosno kipuće vode na napadače (Sl. 4). Motovunske su zidine također imale razvijen sustav odvodnje čemu svjedoči članak 47. *Motovunskoga statuta*, u kojem se navodi obveza podestata da skrbi o žljebovima za odvodnju, koji se nalaze na zidinama i Barbakanu. U istom je članku također propisano da se to mora odraditi na način kako nalaže struka. Danas je sustav odvodnje izvan funkcije pa voda prilikom kiše izlazi iz pukotina i fuga u zidinama što u srednjem vijeku nije bio slučaj (zidine također nisu bile fugirane).⁵⁷

⁵⁴ Giovanni RADOSSI, »Notizie storico-araldiche di Montona in Istria« (dalje: RADOSSI, »Notizie storico-araldiche...«), *Atti dell Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. XXXV (2005.), str. 143–287.

⁵⁵ FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 113.

⁵⁶ Preuzeto iz: MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 41.

⁵⁷ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 238.

Sl. 4 – Puškarnica i odvod iznad Barbakana⁵⁸

Zidine su citadele izgrađene pod blagim nagibom, a baza je zaštićena zemljanim nasipom i potpornim zidom. Ovakav se obrambeno-arhitektonski element naziva *talus*.⁵⁹ Usavršen je u vrijeme križarskih pohoda i ima dvojaku ulogu. Nagib prema unutra pomaže potpornim karakteristikama zida, ali i ojačava njegovu obrambenu moć. Otporniji je na projekte u usporedbi s vertikalnim zidom što mu je osiguralo i vijek trajanja nakon uvođenja topništva u opsadno ratovanje. Jači nagib u bazi zida također znači da je napadač morao postaviti ljestve pod većim kutom, što je rezultiralo njihovim savijanjem ili čak pucanjem pod opterećenjem. Činjenica da baza i vrh nisu u ravnini omogućavala je braniteljima lakše ciljanje napadača koji su se nalazili tik uz temelje zidina. Taj se problem kod vertikalnih zidova obično rješavao kombinacijom izbočenih kula i izbočena proširenja s otvorima na vrhu zidina, poznatoga kao *mašikula*.⁶⁰ Taj je element u Motovunu prisutan jedino iznad gradskih vrata.

Na unutarnjoj se strani zidina nalaze lukovi koji nose današnju šetnicu, nekadašnju platformu obrambenoga zida. Moglo bi ih se nazvati *kazamatima* (tal. *casamatte*) iako se taj termin obično koristi u kontekstu fortifikacija 19. i 20. stoljeća (Sl. 5 i 6). Radi se o utvrđenim prostorijama, zaštićenima od neprijateljskoga topništva, u kojima su se mogli smještati ljudi, oružje i namirnice.⁶¹ Kazamati prate gotovo cijelu dužinu zidina citadele.

⁵⁸ Foto: Michele Benčić.

⁵⁹ »Designing buildings«, dostupno na: <https://www.designingbuildings.co.uk/wiki/Talus> (pristupljeno 8. listopada 2021.); v. također pod pojmom »eskarpa«: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 59.

⁶⁰ Primjer primjene ovoga arhitektonskog elementa na zidine u blizini Motovuna možemo pronaći na pazinskom kaštelu. Sinonime za taj element v. pod pojmom »erker« u: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 88.

⁶¹ »Kazamat«, u: *Hrvatska enciklopedija, usp.* <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31018> (zadnji pristup: 10. listopada 2021.); v. također: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 90.

Sl. 5 – Kazamati sjevernoga zida

Sl. 6 – Kazamat ispod nekadašnje velike kule⁶²

Gradska vrata danas predstavljaju jedini ulaz u citadelu. Okrenuta su prema zapadu, ali se put koji do njih vodi nalazi na uzdignutoj platformi pod okomitim kutom i sa sjevera vodi prema vratima. O vratima citadele nema puno podataka. Poznato je da su u najranijem obliku proizvod fortifikacije citadele iz 11. i 12. st., ali su do danas sačuvana u šesnaestostoljetnom obliku premda je posve jasno da su i ona nastala kao rezultat obnove ranije rekonstrukcije iz 14. stoljeća. Zadržali su se elementi gotičkoga i romaničkog stila koji krasi okvir vrata.⁶³ Iznad ulaza nalazi se grb obitelji Memo koji je postavljen prilikom obnavljanja. Prema Morteianijevu popisu podestata, Francesco Memo tu je dužnost obnašao 1523. i 1524. te ponovno 1527. godine.⁶⁴ Prema tome, izgledno je kako se obnova dogodila u nekoj od tih godina ili je tada barem započeta. Od Novih vrata razlikuju se po tome što nisu samostojeća građevina, već su ukomponirana u zgradu Komune ispod koje je ostavljen svojevrstan prolaz. U vratima su još sačuvane udubine koje su služile kao vodilice i potpore za rešetku⁶⁵ koja se spuštala kako bi se spriječio ulaz u kaštel.⁶⁶ Rešetka se obično držala u prostoru iznad vrata u kojem je bila obješena sustavom lanaca, lančanika i utega (Sl. 7). Jednom kada je rešetka spuštena, bilo ju je izrazito teško podići, a praktički nemoguće srušiti. Prilikom opsada napadači su ovakve rešetke najčešće uništavali vatrom, sjekirama i pilama što iziskuje puno vremena, a napadač je istovremeno izložen oružju branitelja. Na drugoj se strani prolaza nalaze glavni i jedan manji pješачki izlaz koji stubama vodi na glavni trg. Takvi su izlazi obično imali još jedna vrata koja bi potencijalno

⁶² Sl. 5 i 6, foto: Michele Benčić.

⁶³ Vesna JANKO, *Motovun: Biblioteka turističkih vodiča*, Centar za turističku propagandu, Rijeka, 1968., str. 18.

⁶⁴ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 244.

⁶⁵ U engleskom i talijanskom jeziku postoje riječi *portcullis* ili *saracinesca* koje opisuju spomenutu rešetku i njene karakteristike. Usp. također: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 48.

⁶⁶ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 44.

napadač morao srušiti kako bi ušao u grad. Druga su vrata za napadača bila još većom preprekom jer su se nalazila unutar prolaza što je značilo da su branitelji imali mogućnost stalnoga posipanja neprijatelja vrelim uljem, kipućom vodom i kamenjem. Ti su otvori u motovunskim gradskim vratima s vremenom zazidani jer je prostor iznad prolaza preuzeo civilnu ulogu, pa su tako rupe u podu i zidovima izgubile svoju svrhu.

Sl. 7 – Prolaz za rešetku⁶⁷

Unutar prolaza nalaze se vrata koja vode u prostor u kojem se danas nalazi gostionica, ali je u prošlosti vjerojatno obnašao vojnu ulogu što je vidljivo po izrazito debelim zidovima, nosivim lukovima i ojačanim stropovima (Sl. 8). Osim toga, malo je vjerojatno da je prostor koji jedini ulaz ima u gradskim vratima obnašao civilnu funkciju.

Sl. 8 – Pogled na prolaz iz citadele⁶⁸

⁶⁷ Foto: Michele Benčić.

⁶⁸ Foto: Michele Benčić.

Središnja motovunska kula, koja je ujedno i najveća, jedina je do danas sačuvana. Sagrađena je u 13. st. i može se smatrati predloškom srednjovjekovnoga izgleda motovunskih fortifikacija. Iako danas služi kao zvonik, njene su vojne karakteristike očigledne. Naime, »nedostaje« uobičajen šiljasti krov zvonika, a zadržana je ravna platforma na kojoj je sačuvan posljednji primjer merlature u Motovunu. Kula je kvadratnoga oblika, a njena je platforma, zahvaljujući *modiglioni*⁶⁹, šira od baze. Na vrhu se nalazi velik otvor koji je braniteljima dopuštao bacanje svakojakih projektila na napadača koji se penjao stubama.⁷⁰

Kula je sa svojih 27 metara visine pružala pogled na široko područje i otvarala mogućnost komunikacije s udaljenijim kaštelima (Sl. 9). Kandler i Morteani navode kako je kula pružala nadzor nad prostorima prema kaštelima Kostel (*Pietra Pelosa*) i Rašpor, potom dolinom rijeke Mirne i njenim kaštelima sve do Novigrada. Na kraju navode kako su preko danas nepostojećeg kaštela na Šublenti informacije mogle relativno brzo putovati sustavom kaštela sve do Poreča, Rovinja ili čak Pule.⁷¹

Sl. 9 – Motovunska kula⁷²

Kula je tijekom stoljeća višestruko obnavljana, o čemu svjedoče natpisi koji se na njoj nalaze. Godine 1426. izvedeni su brojni radovi sanacije i održavanja. Podestat Marino Cambello 1658. dao je restaurirati zidine, palaču i kulu.⁷³ Popravak je sata izveden 1528.,

⁶⁹ Modiglioni – kameni nosači na koje se oslanjala krana kule kako bi se dobilo na kvadraturi platforme; KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 92.

⁷⁰ *Na ist. mj.*

⁷¹ *Isto*, str. 90; MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 45.

⁷² Foto: Michele Benčić.

⁷³ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 48.

a posljednja je obnova do modernoga vremena obavljena 1708. god. kada je kula stradala u udaru groma.⁷⁴

Pored kule nalazi se zgrada koja je gotovo sigurno sagrađena u vrijeme gradnje kule, tim više što su stube kojima se ide na prvi kat zgrade dijelom same kule, dok se ulaz u kulu nalazi s druge strane. Ipak, u literaturi još uvijek nije navedena funkcija koju je zgrada imala. Prema predaji, služila je kao zatvor odnosno kaznionica, ali takvo je shvaćanje vjerojatno rezultat njezina korištenja u prvoj polovici 20. st., što ne znači da je u srednjem i ranom novom vijeku imala istu namjenu. No u jednom privatnom arhivu postoji preslika skice nepoznata autora i naziva »Piazza de Montona« na kojoj se vide danas zazidan prolaz i prozori s originalnim lukovima (S. 10). Temeljem te skice može se pretpostaviti da je riječ o ostatku gradske lože koja se, prema Jadranki Drempetić, nekada nalazila na gornjem trgu.⁷⁵ Potvrdu te pretpostavke pronalazimo i u članku Motovunskoga statuta iz 1338., u kojem čitamo »... pod općinskom ložom, u motovunskome kaštelu«.⁷⁶ Ovakva loža jako podsjeća na onu koja je i danas sačuvana u Humu, a također je ukomponirana u donji kat zgrade. Na skici se vidi i natkrivena terasa komunalne palače, koja danas više ne postoji.

Sl. 10 – Skica trga nepoznata autora⁷⁷

⁷⁴ Na ist. mj.

⁷⁵ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 213.

⁷⁶ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 286.

⁷⁷ Privatni arhiv: Damir Maurović.

Druga faza fortifikacijskoga sustava

Druga je faza izgradnje fortifikacije trajala tijekom 12. i 13. st. te se primarno odnosila na podizanje još jednoga obrambenog prstena oko citadele i zaštite urbanih naselja nastalih na padinama ispod kaštela. Za razliku od vrlo dobro očuvanih zidina citadele, fortifikacije druge faze danas pronalazimo samo u tragovima.

Najbolje očuvana sekcija druge faze zasigurno je obrambeni kompleks na sjeverozapadu kaštela koji obuhvaća gradska vrata i bedem ispod komunalne palače s pripadajućim fortifikacijskim elementima. Gradska vrata, poznata kao *porte nuove* odnosno Nova vrata, rezultat su obnove s početka 17. stoljeća koju je naručio podestat Marco Pasqualegio (Sl. 11). Točno vrijeme nastanka originalnih vrata nije poznato, ali ih je realno povezivati s drugom fazom fortifikacije jer bez njih kompletan koncept vanjskoga obrambenog prstena nema smisla. Osim toga, znamo da su postojala prije 1278. jer se spominju prilikom dolaska Mlečana na vlast.⁷⁸ Znamo također da su oko 1378. god. modernizirana uvođenjem rasteretnih lukova.⁷⁹

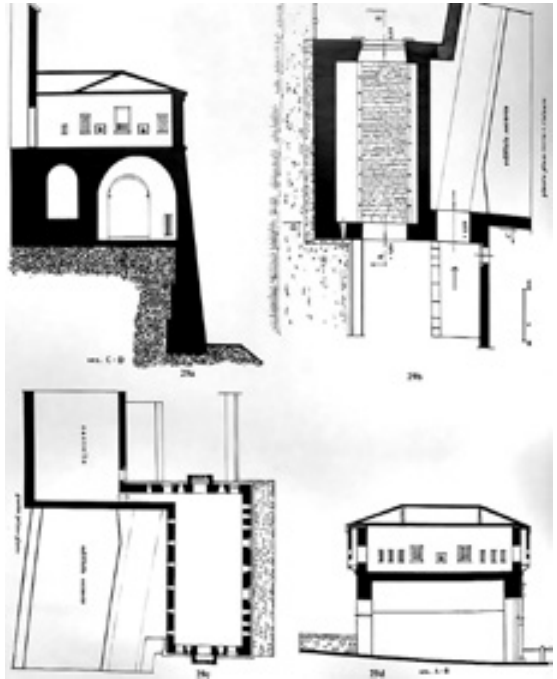
Luigi Morteani za Nova vrata koristi pojam *bastion*. Tako se obično opisuje strukturu koja izvire iz zidina kako bi pružala mogućnost njihove zaštite napadom neprijatelja s bokova. Takvo nazivlje ima smisla kada uzmemo u obzir činjenicu da su Nova vrata nekada bila mostom povezana s citadelom te je taj most predstavljao jedini način da im se pristupi. Ona su tako efektivno postala izbočenim dijelom zidina citadele čime odgovaraju opisu bastiona. Na njima su se, kao i na zidinama, nalazili prsobrani, a prisutne su dvije *mašikule* koje su služile za bacanje kipuće vode ili ulja na napadače. Prisutni su tragovi kanala za rešetke slični onima koje nalazimo na vratima citadele. Prilikom restauracije koju je 1607. odobrio dužd Leonardo Donato, prsobrani su zamijenjeni krovom, a rešetke su zamijenila vrata načinjena od hrastovine s metalnim ojačanjima.⁸⁰ Velikom se broju puškarnica u to vrijeme dodaje dva para kružnih otvora za topove pored mašikula.⁸¹ Osim glavnoga prolaza prisutna su i bočna vrata koja štite povišen prolaz prema Barbakanu.

⁷⁸ FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 113.

⁷⁹ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 215.

⁸⁰ FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 113.

⁸¹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 44.

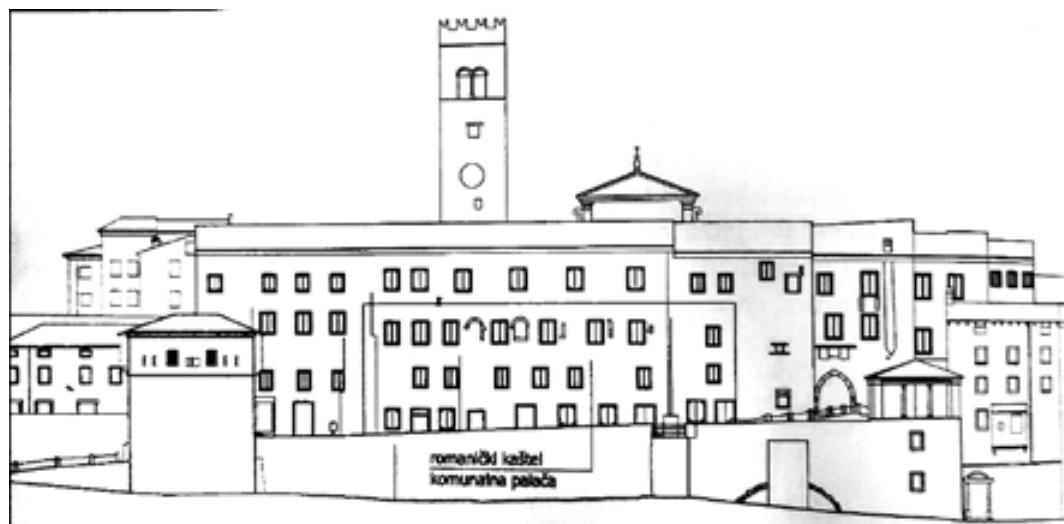
Sl. 11 – Nova vrata⁸²Sl. 12 – Presjeci Novih vrata⁸³

U produžetku Novih vrata nalazi se najsaučuvaniji dio zidina druge faze. Sačuvane su, doduše, samo trake koje idu prema Barbakanu od vrata do ispod gradske lože (*Logia Maior*) iz 1331., koja je podignuta na temelju nekadašnje kule.⁸⁴ Kao što je to često bio slučaj, ovaj je dio zidina preživio raspad fortifikacija zato što ima potpurnu ulogu, pa komuna nije mogla dopustiti njegovo propadanje, čak i u razdobljima kada nije bilo sredstava za održavanje manje važnih građevina. Visina je zida ovdje primjetno niža od zidina citadele, ali je sam pristup zidu zasigurno bio vrlo težak zbog velike strmine sjeverozapadne padine iznad koje se uzdiže. Na zidu se nalazi mali bastion koji zajedno s bastionom Novih vrata štiti njegove stranice. Jedna je zanimljivost ovoga zida ta da na njemu postoje tragovi vrata koja su danas zazidana. Luigi Morteani ih je na svojoj karti samo označio kao »porta murata« i nije imao daljnjih komentara.

⁸² Foto: Michele Benčić.

⁸³ Preuzeto iz: FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 116; gore lijevo presjek je koji prikazuje razliku u visini između ceste i prirodne padine brda; gore desno tloris koji prikazuje glavnu cestu i pješački prolaz prema Barbakanu; dolje lijevo tloris prvoga kata strukture, kao i mosta koji ju povezuje s citadelom, i dolje desno je presjek bastiona.

⁸⁴ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 219.

Sl. 13 – Sjeverozapadno pročelje Motovuna⁸⁵

Dio zida koji se od pješačkih vrata proteže prema Barbakanu sačuvan je u fragmentu koji se drži za sam bastion, ali i u fragmentu koji služi kao ulaz na Barbakan. Središnji je dio zida uništen ili prekriven izgradnjom niza stambenih objekata. Barbakan dobiva naziv po istoimenom vojno-arhitektonskom elementu. Korištenje barbakana datira iz vremena križarskih pohoda kada neki autori nazivima *propugnaculum* ili *barbacana* opisuju vanjski pojas zidina koji ima ulogu zaštite ranjivih vrata ili bastiona.⁸⁶ Osim uloge zaštite ulaza u Borgo i bastiona barbakan je imao ulogu zaštićenoga prostora u kojem se lokalno žiteljstvo moglo sakriti u slučaju napada, a u mirnodopsko vrijeme tu se mogla utaboriti vojska, skladištiti hrana, održavati vojne vježbe ili viteške turnire.⁸⁷ Primjer korištenja motovunskoga Barbakana možemo pronaći uoči Uskočkoga rata, kada je 1608. god. agrarna zajednica Motovuna kupila sve vrtove od Novih vrata do vrata svetoga Ciprijana (ulaz u Borgo), ali im je Senat korištenje odobrio tek 1617., kada je rat završio. Odobrenje je bilo valjano uz uvjet da se u tim vrtovima ne sade stabla i grade konstrukcije, kako bi ih država u svakom trenutku mogla koristiti u slučaju ratne opasnosti.⁸⁸ Regulacija kultiviranja u vrtovima Barbakana zapisana je i u *Motovinskom statutu*.

Nema nikakvih ostataka središnjega zida Barbakana, ali su prisutni relativno očuvani zidovi na njegovu početku i kraju. Fragment zida koji Barbakan odvaja od Fossala posebno podsjeća na fortifikacije Citadele. Valja naglasiti da su početni i završni zidovi potporni, a središnji je zid morao biti samostojeći jer to nalaže konfiguracija terena. S obzirom na to

⁸⁵ Preuzeto iz: DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 218.

⁸⁶ Ronnie ELLENBELLUM, *Frankish rural settlements in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge 1998., str. 45. Vidi također: PAPEŠ, *Terminologija hrvatske fortifikacijske arhitekture...*, str. 40 (za *propugnaculum*) i str. 44 (za *barbacane*).

⁸⁷ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 43.

⁸⁸ *Isto*, str. 43–44.

da od njega nema nikakvih tragova, teško je zaključiti kakve su mu bile karakteristike. Zid koji je odvajao Barbakan od Gradiziola također više ne postoji. Kula Barbakan, na koju se nadovezivao zid treće faze fortifikacija, danas postoji samo u tragovima.⁸⁹

U drugoj fazi nastaje i zid koji je iz lokacije Fossal branio Gradiziol. Ime ulice Fossal zanimljiv je zbog njegova podrijetla od talijanske riječi *fosso* koja označava jarak. Dakle, u imenu je sadržana funkcija koju je lokacija nekada obnašala. Radilo se o kombinaciji zida i jarka koji su štitili naselje Gradiziol s ranjive jugoistočne strane. Fossal je završavao istoimenom kulom od koje danas postoje samo temelji u obliku kutnoga zida (Sl. 1).⁹⁰ Pored kule nalazio se i ulaz u Gradiziol na kojem su postojala vrata. Osim na glavnim vratima Fossal se s Gradiziolom spajao i na malim vratima zvanim »Portizza« ili »Pusterela«, koja se nalaze ispod Barbakana. Bedem je postojao još 1722. jer u župnom arhivu postoji dokument u kojem prior servita traži od Komune korištenje okolnoga prostora za potrebe samostana, uz obvezu održavanja i vraćanja u slučaju rata te uz najam od 20 solda godišnje.⁹¹ O strmini sjeverne padine svjedoči i činjenica da se tamo nisu gradile nikakve fortifikacije te je s te strane Gradiziol bio u potpunosti otvoren od početka naselja pa sve do Novih vrata.

Motovunska je komuna 3. travnja 1584. dekretom odobrila osnivanje franjevačkoga samostana na ulazu u Gradiziol.⁹² Prvi su franjevci iz nepoznatih razloga napustili tek osnovani samostan 1588., kada su ga preuzeli franjevci konventualci koji su se zadržali do 1598. te dovršili izgradnju crkve i samostana.⁹³ U konačnici su ga preuzeli serviti koji su njime upravljali do 1790. te u 17. st. podignuli petnaest metara visok zvonik.⁹⁴ U kontekstu fortifikacija ovaj je samostan važan jer su u njegovu vrtu prisutni ostatci bastionskoga sustava koji ide od crkve Blažene Djevice Marije *dei servi* prema lokaciji nekadašnje kule Fossal. Dio je fortifikacija s vremenom izgubljen ili prezidan prilikom adaptiranja doma za umirovljenike, ali je i dalje prisutno dovoljno ostataka da se može okvirno odrediti doseg bedema. Takav je sustav dodatno ojačavao južno krilo prije ulaza u Gradiziol, čime je samostan postao dio fortifikacijskoga sustava Motovuna. U važnosti bedema samostana za zaštitu Gradiziola možda leži razlog relativne naklonosti koju je komunalna vlast imala prema servitima kojima je čak dopustila korištenje zemlje na području Fossala. Drugi je razlog vjerojatno bio taj da su pomoć prilikom održavanja koju su serviti pružali, kao i najam koji su plaćali, mogli barem donekle rasteretiti komunalnu riznicu koja je krajem 17. st. trpjela pritisak održavanja rastućeg broja fortifikacijskih elemenata.⁹⁵

Početak 13. st. započeto je podizanje pojasa zidina koji je zatvarao podgrađe Borgo nastalo u 12. stoljeću. Pojas se protezao od gradske lože (u ono je vrijeme još bila kula) do

⁸⁹ *Isto*, str. 52–53. Radi lakšeg snalaženja v. Sl. 1.

⁹⁰ DREMPETIĆ, »Fortifikacijski sustav...«, str. 219.

⁹¹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 46.

⁹² RADOSSI, »Notizie storico-araldiche...«, str. 242.

⁹³ *Na ist. mj.*

⁹⁴ Marijan BARTOLIĆ – Ivan GRAH, *Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije* (dalje: BARTOLIĆ – GRAH, *Crkva u Istri...*), IDK Juraj Dobrila – Biskupski ordinarijat, Pazin – Poreč, 1999., str. 105.

⁹⁵ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 45–48.

kule Barbakan. Nakon nestanka ratne opasnosti i naleta ekonomske krize u 17. st. ovaj se pojas počeo zanemarivati, a potom i aktivno devastirati civilnim građevinskim radovima i otuđivanjem materijala. Glavna je ulica s obrambenim pojasom bila spojena prolazima koji su izvedeni ispod zgrada, a danas pronalazimo četiri potpuno sačuvana prolaza i dva prolaza od kojih su ostali samo tragovi. Danas su zgrade iznad tih prolaza pretežito stambene, ali neki autori smatraju kako su nekoć bile dijelom fortifikacijskoga sustava u sklopu kojeg su služile kao stražarnice te su se tek kasnije pripojile okolnim stambenim objektima.⁹⁶ U sklopu fortifikacija ulice postojala su vrata poznata kao »vrata svetog Ciprijana« od kojih više nema nikakvih tragova. Neki radovi kao »nesačuvana« navode vrata Blažene Djevice Marije: »della scomparsa porta della Madonna non abbiamo alcuna immagine«,⁹⁷ ali se većina autora s njima ne slaže. Izgledno je kako se radi o grešci u tumačenju s obzirom na to da se ta vrata nalaze kod istoimene crkvice u sklopu trećega fortifikacijskog pojasa, a ranije spomenuta i nesačuvana vrata svetoga Ciprijana izvori lociraju pored crkve sv. Antuna Padovanskoga. Ta je crkva prije rekonstrukcije iz 15. st. bila posvećena upravo svetom Ciprijanu.⁹⁸

Treća faza fortifikacijskoga sustava

Treći je fortifikacijski pojas nastao u 14. st. kako bi se zaštitio noviji Borgo, koji se razvio u produžetku izvornoga naselja. Podignut je kao nastavak koji izlazi iz starijega pojasa Borga ispod kule Franco i nastavlja se sve do kule Barbakan koja tako postaje sjecište fortifikacija druge i treće faze. Potvrdu o njegovu postojanju imamo u rečenici *in fossatis qui sunt prope murum castris, vel burgorum Montone.*, koja se odnosi na zidine utvrde i Borga u čl. 150. Statua iz 1376., kojom se propisuje kazna za bacanja izmeta u blizini zidina.⁹⁹ Na zapadnom ekstremitetu bedema nalaze se ostatci polukružne kule koja svjedoči o lokaciji nekadašnjeg zida. Jedini je relativno sačuvan dio ovoga pojasa onaj koji spaja vrata Blažene Djevice Marije i kulu Barbakan. Ondje su, bez obzira na izgradnju stambenih zgrada, vidljivi jasni tragovi fortifikacijskoga sustava, pogotovo na području neposredno uz vrata.

Sl. 14 – Gotička vrata – *Porta della Madonna*¹⁰⁰

⁹⁶ FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 114.

⁹⁷ *Isto*, str. 120.

⁹⁸ BARTOLIĆ – GRAH, *Crkva u Istri...*, str. 106.

⁹⁹ *Motovunski statut*, čl. 150.

¹⁰⁰ Foto: Michele Benčić.

Vrata Blažene Djevice Marije izrađena su u gotičkom stilu pa se često i oslovljavaju kao »gotička vrata«. Luigi Foscan navodi kako je gotički blago zašiljen luk ovih vrata predložak izgleda puno poznatijih Novih vrata prije njihove restauracije u stilu renesanse.¹⁰¹ Pored njih nalazi se zgrada čiji izgled upućuje na neku javnu službu, a s obzirom na to da nadzire vrata i zidni pojas u njihovu produžetku, vjerojatno se radilo o još jednoj stražarskoj postaji, barem kada govorimo o strani zgrade neposredno uz vrata.

POP RATNI ELEMENTI FORTIFIKACIJSKOGA SUSTAVA

Fortifikacijski elementi arhitektonskoga tipa, iako dominantni, nisu jedini elementi koji su bili potrebni kako bi srednjovjekovni kaštel ostvario sigurnost svojih građana i zaštitu svojih posjeda. Kako bi sustav fortifikacija bio djelotvoran, bilo je potrebno riješiti cijeli niz pitanja civilnoga, ekonomskog i logističkog karaktera. Prije svega bilo je potrebno oformiti nekakvu službu, odnosno stražu, koja će održavati mir u kaštelu, paziti na fortifikacije, nadzirati okolno područje, otvarati i zatvarati vrata te braniti utvrdu u slučaju napada. Potom je takve ljude trebalo opremiti primjerenim oružjem i opremom te im u slučaju dugotrajne opsade, uostalom kao i ostalim stanovnicima, svakodnevno osigurati prehranu iz zaliha kaštela.

Straža i vojska

Veličina straže i razina pripravnosti vojske varirale su s obzirom na političko stanje Motovuna i okolice. Morteani navodi kako je u mirnim vremenima bilo dovoljno da dva građanina obnašaju službu zapovjednika straže.¹⁰² Njihov je zadatak bio nadzirati fortifikacije, otvarati i zatvarati vrata kaštela i zapovijedati stražarima. Stražariti su morali svi punoljetni muški stanovnici prema propisanom rasporedu.¹⁰³ To se promijenilo kada je dužd Andrea Gritti 1528. donio odluku o osnivanju *cernida*, odnosno novih vojnih obrambenih teritorijalnih jedinica. U cernide su se novačili muškarci od 18. do 35. godine starosti na razdoblje od osam mjeseci do tri godine, a u slučaju rata i dulje.¹⁰⁴ Morali su i služiti kao pojačanje regularnoj vojsci koja je najčešće bila sastavljena od plaćenika.¹⁰⁵ Prilikom mirnih razdoblja imale su zadatak hvatanja razbojnika.¹⁰⁶ Tako je Motovun dobio kapetana cernide koji je bio zadužen za opremanje i uvježbavanje vojske. Kapetani su se u svakom trenutku morali odazivati na poziv Komune čiji je distrikt u to vrijeme kao granično po-

¹⁰¹ FOSCAN, *Porte e mura...*, str. 120.

¹⁰² MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 55.

¹⁰³ *Na ist. mj.*

¹⁰⁴ »Cernide«, u: *Hrvatska enciklopedija* (dalje: »Cernide«, u: *Hrvatska enciklopedija*), dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11294> (pristupljeno 3. prosinca 2021.).

¹⁰⁵ Daniela MILOTTI, »Le campagne del Buiese nella prima metà del '600«, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. XI (1981.), str. 241–293.

¹⁰⁶ »Cernide«, u: *Hrvatska enciklopedija*.

dručje bio izrazito nemiran.¹⁰⁷ U dokumentima se spominju sljedeći kapetani za područje Motovuna: Benedetto Lugeo (1579.), Pietro Gravisi (1582.), Annibale Solza (1592.), Rinaldo Verzi (1596.), Marco Verzi (1603.), Baldassare Tronco i zapovjednik Giacomo Trentino Bolognese (1606.) te Francesco Verzi (1647.).¹⁰⁸ Luigi Morteani prenosi dokument u kojem koparski kapetan Francesco Boldu opisuje cernide motovunskoga teritorija kao skupine koje su prvenstveno sastavljene od grubih seljaka koji žive u prirodi, ali ih također hvali zbog njihove izdržljivosti koja proizlazi iz poteškoća kojima su izloženi od rođenja. Hvali također kapetana i zapovjednika koji su svojim trudom od njih uspjeli stvoriti funkcionalnu i discipliniranu jedinicu.¹⁰⁹

Oprema i oružje

O opremi i oružju koji su se mogli nalaziti u kaštelu u ranijim razdobljima nemamo konkretnih izvora. Može se samo pretpostaviti da je opremljenost stražara, ovisno o financijskoj situaciji, pratila standarde vremena. Prvi konkretni trag datira iz 1331. kada je podestat Simoneto Dandolo zabilježio opremu koju je prilikom dolaska zatekao u komunalnoj palači. Dandolo navodi 30 štitova, 40 balista, 10 oklopa, 10 oštrica, 33 koplja i 10 željeznih okovratnika.¹¹⁰ Ono što Morteani u prijepisu Statuta navodi kao »ballista«, a Ivan Milotić prevodi kao »bacač kamena«,¹¹¹ vjerojatno je zapravo *balestra* odnosno samostrel. Balista je statično oružje koje se obično koristilo za izbacivanje drvenih, metalnih ili kamenih projektila. Čak je u svojoj najmanjoj izvedbi prevelika da bi se u komunalnoj palači skladištilo 40 komada, a ekonomski bi trošak bio prevelik za kaštel te veličine. Osim toga, Vegecije navodi kako je prosječna rimska legija raspolagala s oko 55 balista,¹¹² a brojila je 4200 vojnika i uživala je ogromnu financijsku podlogu. Motovun takvu brojčanu snagu vojske i opreme nikada nije postigao. Tek 1646. biskup Tomasini bilježi oružarnicu *sala d' armi* iznad Novih vrata u kojoj je bilo pohranjeno topničko oružje i barut.¹¹³ Morteani spominje i dužnost oružara koji je čuvao i vodio evidenciju o oružju te prenosi bilješku iz 1647. kojom se evidentira postojanje velike količine oružja i opreme u raznim stupnjevima očuvanosti i korisnosti. Lista se dijeli u beskorisne stvari (*robe inutili*) i stvari od neke vrijednosti (*robe di qualche valore*).¹¹⁴

Na popisu se vide razne vrste oružja, kao mačevi, sjekire, koplja, arkebuze, samostreli, helebarde, i njihovi dijelovi. Tu se nalazi i popratna oprema, poput alata, užadi, štapova i torba odnosno vreća. Zanimljivo je da se navode i razbijeni komadi opreme koji više ne

¹⁰⁷ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 56.

¹⁰⁸ *Na ist. mj.*

¹⁰⁹ *Na ist. mj.*

¹¹⁰ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 263.

¹¹¹ *Na ist. mj.*

¹¹² Flavius VEGETIUS RENATUS, *Sažetak vojne vještine*, prev. Teodora SHEK BRNARDIĆ, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 208.

¹¹³ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 230.

¹¹⁴ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 55.

mogu ispunjavati svoju svrhu, kao i zastarjela oprema, poput starih arkebuza, uništenih mačeva i nepotpunih samostrela. Moguće je da se u slučaju potrebe barem neke od tih artikala moglo obnoviti ili na neki način iskoristiti.

Voda i hrana

Prilikom opsade svake utvrde njezina opskrbljenost hranom i vodom diktira duljinu otpora koji se može pružiti napadaču. Jedna od omiljenih tehnika u povijesti ratovanja prilikom opsada bila je blokada utvrde kojom bi se onemogućila opskrba. Potom se čekalo da u utvrdi ponestane namirnica, nakon čega bi se branitelji morali predati. U takvom je slučaju uloga utvrde da izdrži do dolaska pojačanja usporavajući tako napredovanje napadača. Iz toga je jasno kako je dostupnost hrane i vode bila krucijalna za sigurnost svakoga kaštela.

Kada je posrijedi pitka voda, Motovun zasigurno među istarskim kaštelima u red pripada naseljima iznadprosječno opskrbljenim vodom. U samoj citadeli nalazi se nekoliko cisterna, od kojih su najstarije i najpoznatije dvije s ukrašenim grlima od isklesana kamena. Ona na trgu ispred palače Polesini gotovo je sigurno starija, što je očito iz prikaza koji se na njezinu grlu nalaze, ali i po grubljem oblikovanju kamena.¹¹⁵ Prikaz je također zanimljiv jer je na jednostavan način plitkim reljefom vizualiziran kaštel na kojem se vidi samo jedna kula, ali i merlatura zidina. S druge strane, grlo cisterne na glavnom trgu nosi bogatiji prikaz kaštela koji je sličniji onome na grbu grada. Na tom se prikazu jasno vide i ostale kule, kao i druga gradska vrata.

Sl. 15 – Prikazi kaštela na starijem (lijevo) i novijem (desno) grlu cisterne¹¹⁶

Osim ljudskom rukom zidanih cisterna i njihovih grla u Motovunu postoji i niz prirodnih izvora, prvenstveno u Borgu, što je uz konfiguraciju terena pomoglo oblikovati i usmjeravati njegov razvoj. Biskup Tomasini opisuje rezervoare vode i izvor koji je, prema

¹¹⁵ *Isto*, str. 42.

¹¹⁶ Foto: Michele Benčić.

njemu, toliko bogat da opskrbljuje sve kuće Borga. Bogatstvo izvorima navodi kao razlog nastanka imena *borgo delle fontanelle*.¹¹⁷

Taj podatak spominje i Prospero Petronio koji ga upotpunjuje informacijom da jedan izvor opskrbljuje čak 50 kuća.¹¹⁸ Izvori i danas postoje u podrumima nekih zgrada u Ulici Borgo, pogotovo u starijem dijelu. Novije su se zgrade do dolaska vodovoda opskrbljivale privatnim cisternama. U *Motovunskom statutu* sačuvan je i članak kojim se 1386. propisuje kazna od 20 malih solda za svakoga koji se drzne na bilo koji način zagađivati neki od izvora Motovuna i okolice – primjerice pranjem lanene odjeće ili životinjskih iznutrica.¹¹⁹ U prilog činjenici da je zadovoljavajuća zalih vode neophodna za svaku utvrdu ide i korespondencija koju je rašporski kapetan iz Buzeta slao središnjoj vlasti u Veneciji s namjerom da gradi vodospreme kako bi žiteljstvo moglo dulje izdržati opsadu.¹²⁰

Područje koje je pripadalo općini Motovun bilo je vrlo plodno i pogodno za obrađivanje,¹²¹ ali je sama motovunska uzvisina pružala tek nekolicinu lokacija koje su se mogle obrađivati. Riječ je prvenstveno o vrtovima ispod Fossala i Barbakana o kojima je ranije bilo spomena. No oni nisu bili ni približno dovoljni za uzdržavanje kaštela pa su se namirnice uvozile i skladištile u motovunskom fontiku. Fontik je izvorno bio termin za zgradu ili kompleks zgrada u kojima se odlagala roba ili smještalo strane trgovce, ali je u kontekstu istarskih gradova on poprimio značenje spremišta za trajnije namirnice, poput brašna i žitarica kojima se u slučaju gladi ili opsade moglo hraniti stanovništvo.¹²² Petronio navodi kako se na Motovunštini osim kaštela nalazio i niz sela: Višnjan (*Visignan*), Bačva (*Mon delle Botte*), Sv. Mihovil (*S. Michele*), Labinci / Sv. Nedjelja (*Santa Domeniga*), Kazal (*Casal*), Tičan (*Tizzan*), Kaldir (*Caldier*), Zamask (*Zumesco*), Novaki (*Novachi*), Karojba (*Caroiba*), Muntrilj (*Montreco*), Sv. Ivan od Šterne (*S. Zuanne di Sterna*), Sv. Vital (*S. Vidal*), Brkač (*S. Pancratio*), Rakotule (*Racotole*), Rapavel (*Rappavel*), Cerion (*Cirion*) te *Planigo* i *Petretichii*.¹²³ Može se zaključiti kako je Motovun zahvaljujući plodnim površinama i velikom broju sela i zaselaka mogao prikupiti dovoljnu količinu namirnica, ali je isto tako imao puno stanovnika koje je u slučaju nepogode trebalo uzdržavati. U *Motovunskom statutu* člankom 61. propisana je kazna od 25 mletačkih libri za svakoga seljaka koji obrađuje zemlju na području Motovuna, a žito ne donese u Motovun do blagdana svetoga Martina.¹²⁴ Dakle, stanovnici su imali obvezu do 11. studenoga urod žita dovesti u Motovun, a imali su pravo zadržati samo onoliko koliko im je potrebno kao sjeme, za

¹¹⁷ »... con conserve di aque, e nel borgo di sotto una fontana / così copiosa che vien distribuita a tutte quelle case, cosa molto / singolare e si suol chiamare il borgo delle Fontanelle.«, u: KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 230.

¹¹⁸ Prospero PETRONIO, *Memorie sacre e profane dell Istria* (dalje: PETRONIO, *Memorie sacre e profane...*), Unione degli Istriani, Trst, 1968., str. 391.

¹¹⁹ *Motovunski statut*, čl. 59.

¹²⁰ BANIĆ, »Buzet: nepokolebljivi bastion...«, str. 93.

¹²¹ S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 110.

¹²² ISTI, »Fontik«, u: *Istarska enciklopedija*, Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3379/fontik> (pristupljeno 20. prosinca 2021.).

¹²³ PETRONIO, *Memorie sacre e profane...*, str. 395; S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 110.

¹²⁴ *Motovunski statut*, čl. 61; MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 243.

što su prethodno trebali tražiti dopusnicu od Komuna. Ivan Milotić komentira kako je to dokaz strateške važnosti žita, čija je prodaja regulirana i ograničena u interesu zajednice.¹²⁵ U Statutu također pronalazimo članak kojim je u kolovozu 1325. podestat Marin Bembo dao izglasati zakon o refundiranju štete nastale prilikom paleži žita koja je, prema tekstu članka, u to vrijeme postala sve češćom pojavom.¹²⁶ Propisana je i kazna za zlorabljenje ovoga propisa na način da je oštećenik morao prisegnuti na Evandjelje kako nitko nije znao za počinjenje štete, u suprotnom mu je trebala biti izrečena kazna u dvostrukom iznosu vrijednosti žita.¹²⁷ Većina informacija o fontiku proizlazi iz odredbi Statuta u kojima se donose propisi sa svrhom ograničavanja načina zloporabe pozicije upravitelja fontika, poznatih kao *fonticarii*.¹²⁸ U članku iz 1374. pronalazimo odluku općinskoga vijeća *in casu concreto*,¹²⁹ odnosno odredbu koja je donesena kao odgovor na konkretan slučaj u kojem su upravitelji Dominik Schitolini i glasnik Odorlik u vrijeme svojih pojedinačnih mandata protuzakonito izvlačili žito iz fontika za vlastitu dobit. Izrečena im je novčana kazna proporcionalna količini otuđene robe i zabrana uključivanja u općinsko vijeće. Kako bi se stalo na kraj malverzacijama, 1396. donesen je zakon po kojem oba ključa fontika mora držati upravitelj koji tako postaje jedinom odgovornom osobom. On je bio obavezan vlastitom imovinom nadoknaditi štetu nastalu u slučaju krađe.¹³⁰

Iz priloženoga se daje naslutiti kako je postojao problem sa zlorabljenjem pozicije upravitelja fontika koji se nastojalo riješiti raznim propisima, ali oni su često izglasavani retrogradno, tek nakon što je šteta već nastala, a ponekad čak i nakon što je upravitelj već davno napustio funkciju.

Civilne zgrade

Komunalna je palača zasigurno civilna građevina koja je u Motovunu imala najizraženiju obrambenu ulogu jer odvaja donji i gornji trg, odnosno citadelu i drugi pojas fortifikacija. Sagrađena je u 12. st. te je nakon toga više puta pregrađivana i obnavljana. Jedan je dio palače služio kao rezidencija podestata, a drugi kao općinski prostor u kojemu su bile prostorije za prikladno primanje kapetana iz Kopra i Rašpora te ostalih mletačkih dužnosnika.¹³¹ Tu se u jednom trenutku nalazio i fontik sa svojim pripadajućim uredima. U *Motovunskom statutu* pronalazimo spomene o pojedinim prostorijama palače. Prema članku 143. palača je nekada imala vanjsko stubište na kojemu su se objavljivale općinske

¹²⁵ *Na ist. mj.*

¹²⁶ »Quum propter corruptus affectiones hominum, et invalesentes nequitas perversorum hodie plus solito inabscondito incendia fiant iu bladis.«, u: *Motovunski statut*, čl. 88. Prijevod: »Zbog iskrivljenih sklonosti ljudi i niskih pobuda zločinaca danas se češće nego inače i naočigled događaju paleži žita.« u: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 261–262.

¹²⁷ *Na ist. mj.*

¹²⁸ *Isto*, str. 293.

¹²⁹ *Na ist. mj.*

¹³⁰ *Isto*, str. 308.

¹³¹ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 47.

odluke.¹³² To se slaže s ranije priloženom skicom na kojoj se vidi terasa (Sl. 10). U istom se članku posljednji put palača opisuje kao nova (... *in salla nova palacii...*),¹³³ što vjerojatno znači da je ranije obnovljena, te u sljedećim člancima više nije bila novina, kako komentira Ivan Miličić.¹³⁴

Motovun je imao i hospicij koji je prvotno bio namijenjen prihvaćanju putnika, zatim je postao dom za nepokretne žene, da bi nakon obnove iz 1622. postao hospicij za beskućnike i siromašne.¹³⁵ U njemu se moglo prespavati, pripremati hranu i, s obzirom na temu ovoga rada, primati liječničku pomoć. Nije poznato otkad su liječnici djelovali iz zgrade hospicija, ali oni su svoju službu u Motovunu obavljali barem od 1337., otkad datira članak Statuta u kojem se spominju obveze liječnika na plaći općine i laika koji su liječili narodnom medicinom prema svojem iskustvu.¹³⁶ Motovunska je vlast provodila nadzor nad liječnicima kako bi se držalo pod kontrolom potencijalne epidemije koje su pored ratova i požara bile najgore pošasti koje su mogle snaći jedan kaštel.¹³⁷ Hospital je 1584. novčanom potporom sudjelovao i u izgradnji crkve i samostana.¹³⁸ Samostan je osobito zanimljiv za ovu temu zbog prisutnosti bastionskoga sustava.

Crkva svetoga Stjepana sagrađena je između 1580. i 1614. na lokaciji starije crkve.¹³⁹ U narodnoj predaji postoji legenda o podzemnom prolazu koji je iz crkve vodio nekamo u podnožje brda. Danas je predaja slabo poznata i najčešće ju spominju samo stariji stanovnici Motovuna i okolice, ali je sudeći po Morteianijevu opisu u njegovo vrijeme bila općepoznata pa je stoga ne našavši prolaz, razočarano zaključio: »Nema tragova prisutnosti za kaštele toliko važnoga podzemnog prolaza, osim u narodnoj predaji koja je jedini dokaz njegova postojanja.«¹⁴⁰ Tragovi prolaza nisu pronađeni ni prilikom radova i restauracija obavljenih poslije Morteianijeva posjeta tako da njegovo eventualno postojanje kao temelja narodne predaje ostaje misterijem.

ODREDBE *MOTOVUNSKOGA STATUTA* KOJE SE ODNOSI NA FORTIFIKACIJSKI SUSTAV I OBRANU

Motovunski statut 2016. godine prvi je put preveden na hrvatski jezik i izdan kao samostalno djelo nadopunjeno studijom i znanstvenim aparatom. Prijevod i popratne bilješke priredio je i napisao Ivan Miličić na temelju prijepisa koji je Luigi Morteiani objavio u časopisu *Archeografo Triestino* 1894. i 1895. godine. Izgledno je kako ni sam Morteiani

¹³² MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 293.

¹³³ *Motovunski statut*, čl. 143; MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 293.

¹³⁴ *Na ist. mj.*

¹³⁵ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 230.

¹³⁶ *Motovunski statut*, čl. 122; MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 281.

¹³⁷ *Isto*, str. 282.

¹³⁸ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, »Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku«, *Povijesni prilozi*, vol. 21, no. 23 (2002.), str. 114.

¹³⁹ BARTOLIĆ – GRAH, *Crkva u Istri...*, str. 105.

¹⁴⁰ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 42.

nije raspolagao originalom već samo ranonovovjekovnim prijepisom kojem je nedostajao sadržaj od 1. do 36. članka.¹⁴¹ Ipak, zahvaljujući katalogu koji je Morteani uspio pregledati, poznati su barem (s izuzetkom 32. i 33.) naslovi svih članaka Statuta. Prijepis i original vjerojatno su doživjeli sudbinu mnogih dokumenata koji su se čuvali po crkvama i župnim uredima, pa su s vremenom odvoženi na nepoznate lokacije ili su stradavali u požarima.¹⁴² Kada se govori o prijepisima, a pogotovo o prijepisu onoga ranijeg, kako komentira i Ivan Milotić, postoji mogućnost pogrešaka prilikom prepisivanja ili pogrešno tumačenoga sadržaja. Morteani se trudio sve nejasne pojmove oko kojih je imao dvojbi napisati u kurzivu pa je Milotić pokušao neke od njih pojasniti i ispraviti.¹⁴³

Sljede odredbe Statuta koje se odnose na fortifikacije i obranu Motovuna, uz priložene Milotićeve prijevode u podnožnim bilješkama.

Neka sela u okolici obavljaju sve službe

S obzirom na to da je riječ o čl. 30 *Motovunskoga statuta* sačuvan je samo naslov – *Quod ville circumstatens faciant omnes factiones*. Izraz »factiones« označava korist koju je motovunska općina imala od rada, tlake ili neke službe svojih podanika. Prema Milotićevu tumačenju to može biti obrada zemljišta, popravak cesta ili – držanje straže.¹⁴⁴ U nekoliko se članaka Statuta spominje držanje straže koja je bila organizirana tako da se ravnomjerno rasporedi na sve muškarce sposobne za vojnu službu pa je na kraju svatko od njih tek povremeno preuzimao tu dužnost.

O potrebi popravljanja zidova kaštela i barbakana

Članak 44. *Motovunskoga statuta* propisuje obvezu održavanja gradskih fortifikacija.¹⁴⁵ Za popravak urušenoga zida podestat je imao relativno kratak rok od jednoga mjeseca. Urušeni je zid na tvrđavi svakako bio problem, odnosno neprihvatljivo stanje, pa je razumljivo da su popravci smatrani prioritetom. S obzirom na vrijeme nastanka staroga Statuta i pisanje ovoga članka, posve je jasno da se ova odredba odnosila na predmletačke fortifikacije. Naime članak se primarno referira na staru jezgru kaštela, što potvrđuje i korištenje termina »castrum«, koji se u ovom slučaju odnosi na motovunski utvrđeni

¹⁴¹ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 3.

¹⁴² *Isto*, str. 4.

¹⁴³ *Na ist. mj.*

¹⁴⁴ *Isto*, str. 231.

¹⁴⁵ »Item statuimus, quod si aloquio tempore murum castri vel barbacani caderet, quod D. potestas qui pro tempora fuerit teneatur sacramento illum murum incipere fieri, et relevari per comune infra unum mensem, et deinde hinc ad complementum ipsius muri, et si complementum ipsius muri, et si completum regiminis D. potestatis fuerit tam breve quod nominatus murus non poterit adimpleri tunc potestas venturus teneatur eodem modo facere fieri, et compleri dictum murum, et hic tenetur incipere infra tertium diem postquam intraverit Montonam et deinde sequi illum murum, ut supra dictum est.«

grad.¹⁴⁶ U nekim je krajevima i gradovima postojao i poseban porez koji se prikupljao za brzu sanaciju urušenih ili srušenih zidina.¹⁴⁷ Osim sigurnosti postojala su još dva razloga zbog kojih se nastojalo što brže sanirati zidine od kojih je jedan bio vezan uz građevinu, a drugi politiku. Naime porušeni zid, osim rupe u obrani, značio je i otvorenost temelja i unutrašnjosti zida razornom djelovanju vode i zimi leda, što je s vremenom poticalo nova urušavanja i još veću štetu. U političkom smislu porušeni zid narušava i ugled kaštela kojemu su u srednjem vijeku fortifikacije bile simbol moći i prosperiteta. Nije daleko od istine i da je tako loše stanje zidina narušavalo ugled podestata, a time posljedično i ugled središnje vlasti, što je bilo neprihvatljivo za sve razine vlasti.

O kazni za onoga tko nešto stavi na krunu kaštela

U čl. 45. Statuta najvjerojatnije se radi o odluci koja je donijeta kako bi se građane koji su stanovali u blizini ili do samih zidina spriječilo da na merlaturi ostavljaju i naslanjaju razne predmete ili suše rublje. Ovim su člankom bile po svemu sudeći propisane kazne i za sve one koji su na zidinama barbakana ostavljali alate i sprave koje su koristili za obrađivanje vrtova. Člankom se isticala potreba da zidine budu čiste, prohodne i pregledne kako bi bile vojno funkcionalne u slučaju potrebe.¹⁴⁸

O kazni za onoga tko odbaci kakvo smeće izvan zidina kaštela

Nije toliko osobna koliko je javna higijena bila jedan od najvećih problema srednjovjekovnih urbanih područja. Posrijedi je bio nedostatan ili posve nepostojeći urbani sustav odvoda fekalija. Najviše takve higijenske standarde u srednjovjekovnoj Istri možemo povezati uz općine u kojima je civilnu vlast držala Crkva. Ivan Milotić kao primjer navodi grofoviju Vrsar koja se nalazila pod vlašću Porečke biskupije.¹⁴⁹ Nakupljanje smeća i fekalija blizu kaštela lako je moglo dovesti do bolesti i smrti stanovnika pa se nastojalo spriječiti svako za zajednicu opasno ponašanje. Primjerice, u Šibenskom je statutu u tu svrhu bilo propisano nekoliko odredba koje su regulirale držanje životinja, bacanje smeća i »truleži«,

¹⁴⁶ Prijevod članka iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 237: »Isto tako, odredili smo da ako se u neko vrijeme sruši zid kaštela ili barbakana, gospodin podestat koji tada bude u službi mora dati stvarnu prisegu da će otpočeti s radovima na zidu i da će ga općina iznova podignuti unutar mjesec dana, i da će se taj zid dovršiti, a ako trajanje službe gospodina podestata bude tako kratko da se spomenuti zid (u to vrijeme njegova službovanja) ne stigne podignuti, tada ovlast da tako postupi pripada nadolazećem podestatu, i on mora dovršiti rečeni zid te s time mora otpočeti unutar tri dana nakon što uđe u Motovun, i od tada glede toga zida treba postupati kao što je prethodno rečeno.«

¹⁴⁷ Primjerice, takozvani »muragh« u Engleskoj i Irskoj; *usp.* Oliver CRAIGTON – Robert HIGHAM, *Medieval Town Walls*, Tempus, Stroud, 2005., str. 68.

¹⁴⁸ »Item statuimus quod alicui non liceat ponere, nec tendere aliquid super merlis muri castris, vel barbancani sub penam sold. V. meditas sit comunis, et alia meditates accusantis, et quilibet hoc videns teneatur sacramento manifestare domino potestati.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 237: »Isto tako, odredili smo da nikome nije dopušteno postaviti ili držati štogod na kruni zidina kaštela ili barbakana pod prijetnjom kazne od pet solda, od čega se polovica daje općini, a druga polovica optužitelju, i tko to primijeti, obavezan je pod stvarnom prisegom podnijeti obavijest gospodinu podestatu.«

¹⁴⁹ *Isto*, str. 238.

brigu o vodama i način ophođenja sa strvinama.¹⁵⁰ I mnogi istarski statuti sadrže slične odredbe. Tako u statutu grada Buzeta postoji odredba kojom se strogo zabranjuje prodaja mesa uginulih životinja.¹⁵¹ Propis čl. 46. *Motovunskoga statuta* da očevidac ovakvoga čina bude obavezan to prijaviti podestatu, slična je ranije spomenutom propisu prema kojem liječnik mora prijaviti liječenje pacijenata. Tu se vidi konzistentnost u praćenju zdravstvenoga stanja stanovnika Motovuna u svrhu prevencije ne samo epidemija nego i zdravlja stražara, odnosno vojnika na fortifikacijama grada.¹⁵²

O održavanju žljebova protočnim

U članku 47. *Motovunskoga statuta* riječ je o obvezi podestata da održava protočnost odvodnih kanala (*cornicli*) u sustavu fortifikacija. Kako kaže Ivan Miličić, ovaj članak potvrđuje postojanje razvijenoga sustava odvodnje koji je osiguravao trajnost motovunskih zidina, a sama činjenica da je njegovo održavanje povjereno izravno podestatu, svjedoči o važnosti koju je imao za sigurnost Motovuna.¹⁵³ Kako je Motovun s vremenom financijski propadao, podestati su počeli zanemarivati sustav odvodnje, a kasnije je doživio dodatni udarac kada je devastiran prilikom raznih restauracijskih projekata na zidinama. U komentarima na ovaj članak Miličić uočava još jednu zanimljivu činjenicu, a to je da je ovo jedini od sačuvanih članaka u *Motovunskom statutu* i odlukama općinskoga vijeća Motovuna u kojem se jasno navodi da se radovi moraju obavljati prema pravilima koje nalaže struka (*sicut convenit in hac arte*).¹⁵⁴ To svjedoči o ne samo već spomenutoj važnosti koju je sustav odvodnje imao za zidine nego i njegovoj složenosti i razvijenosti, što je zahtijevalo sustavno i propisno održavanje. Očito se radilo o radovima koje obični radnici, kakve je općina inače zapošljavala, nisu mogli pravilno obaviti bez detaljnih uputa.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Đorđe MILOVIĆ – Grozdana MILOVIĆ-KARIĆ, »Srednjovjekovni šibenski statut i briga za probleme zdravstvene kulture«, *Acta medico historica Adriatica*, vol. 11, br. 1 (2013.), str. 67–71.

¹⁵¹ LONZA – POROPAT (prir.), *Buzetski statut...*, čl. 73.

¹⁵² »Item statuimus, quod nemo sit ausus proicerve munditias, vel lettamen in castro montone iuxta murum Castri, vel barbacani tam intus quam extra sub pena X sold. Medietas sit comunis, et alia medietas accusantis, et quilibet hoc videns teneatur sacramento manifestare Domino potestati.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 237–238: »Isto tako, odredili smo da nitko ne bude toliko drzak da baca smeće ili izmetnine u motovunskome kaštelu pored zidova kaštela ili barbakana, kako iznutra tako i izvana, pod prijetnjom kazne od deset solda, od čega se polovica daje općini, a druga polovica optužitelju, i tko primijeti, obavezan je pod stvarnom prisegom podnijeti obavijest gospodinu podestatu.«

¹⁵³ *Isto*, str. 238.

¹⁵⁴ *Na ist. mj.*

¹⁵⁵ Članak glasi: »Item statuimus quod dominus potestas, qui pro tempore fuerit teneatur pro comini facere tenere corniclos muri castri vel barbacani apertos et bene mondatos sicut convenit in hac arte.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 238: »Isto tako, odredili smo da gospodin podestat koji u neko vrijeme bude u službi mora u interesu zajednice dati da se skrbi o žljebovima za odvodnjavanje koji se nalaze u zidinama ili barbakanu tako da budu protočni i dobro očišćeni, kako to nalaže struka.«

O kazni za onoga tko ulazi ili izlazi preko zidina kaštela

Kao i u slučaju 30. članka, tako je i ovom, 28. članku *Motovunskoga statuta* poznat tek naslov – *De pena intrantis et exeuntis per murum civitatis*. No iz konteksta se može zaključiti da se radi o zakonu inspiriranom rimskim pravom o *res sanctae* pa se tumačenjem rimskoga prava može pretpostaviti sadržaj i ovoga članka.¹⁵⁶ Klasičan rimski pravnik Gaj u *res sanctae* ubraja gradske zidine i vrata koje su obredom stjecale sankticitet i bile pod izravnom zaštitom bogova te su tako pripadale u *res extra commercium divini iuris*, odnosno stvarima izuzetim iz pravnoga prometa prema božanskom pravu.¹⁵⁷ U lingvističkom se smislu može uočiti korištenje svetosti u oblicima *murus sanctus* ili *porta sancta* u slučajevima kada je trebalo opravdati odmazdu za vandalizam nad zidinama i vratima.¹⁵⁸ Ivan Milotić navodi kako bi se osobu koja počinji taj čin tretiralo kao da je počinila *sacrilegium* odnosno svetogrđe. Takvu bi osobu stizala kazna prokletstva, što je u praksi značilo da je bila lišena svake zaštite i da je svatko može ubiti.¹⁵⁹ Bloch donosi slično tumačenje u kojem navodi rimski zakon prema kojem se preskakanje zidina, primjerice ljestvama, kažnjava smrću *Capite punitur*.¹⁶⁰ Dakle preskakanje ili bilo kakvo zaobilaženje fortifikacijskoga sustava kažnjavalo se na najoštriji način.

Svaki osamostaljeni sin koji stanuje s ocem obvezan je stražariti

Članak 86. propisuje da se na osamostaljene muškarce koji i dalje žive s ocem primjenjuju jednaka prava, odnosno da podliježu istim obvezama kao i svi samostalni muškarci koji su navršili određene godine. Iz njega doznajemo da su svi muškarci nakon propisane životne dobi morali stražariti.¹⁶¹ Ivan Milotić navodi da se odluka nazivala *pars* jer je bila rezultatom podjele mišljenja i glasova članova Vijeća (*partitio*), bez obzira na to što u

¹⁵⁶ *Isto*, str. 231.

¹⁵⁷ *Na ist. mj.*

¹⁵⁸ David J. BLOCH, »Res Sanctae in Gaius and the founding of the City« (dalje: BLOCH, »Res Sanctae...«), *Roman Legal Tradition*, vol. 3 (2006.), str. 48–64.

¹⁵⁹ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 231.

¹⁶⁰ BLOCH, »Res Sanctae...«, str. 48–64.

¹⁶¹ »MCCCXXV Indict. VIII die XXVIII mensis maii. In minor consilio terre Montone tempore nobilis viri D. Marino Bembo honorabilis potestatis Montone a maiori consilio, et generali terre ipsius liberum arbitrium, et potens omnia, et generali terre faciendi, ordinandi, et statuendi, ac firmandi in quo quidem consilio capta fuit pars, et firmatum fuit ipsorum nemine discrepante, quod quilibet habens patrem a quo sit emancipatus, licet cum eo ispo suo patre steterit, et habitaverit, quod tam custodiam quamque ceteras factiones facere teneatur, ut alij faciunt cives, et habitatores Montone, et tenetur. Et sic similiter facere teneatur fratresinsimul manendo, quibus mortuus fuerit pater dumodo fuerit legitime ettatis ad custodiam faciendam.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 260: »Godine 1325., indikcije 8., dana 28. svibnja. U Malome vijeću Motovuna, u vrijeme plemenitog muža gospodina Marina Bemba, časnog motovunskog podestata, Velikom i općemu vijeću ovoga područja pripada ovlast slobodna odlučivanja o svemu te mu pripada sve i pojedinačno gore zapisano da nešto učini, naredi, odredi i potvrdi. U tome je vijeću donesena i potvrđena odluka, bez ičijeg protivljenja, da onaj tko ima oca od kojega se osamostalio, smije s tim ocem živjeti i stanovati, ali i da je obvezan stražariti i obavljati druge službe, kao što to čine drugi građani i stanovnici te su to obvezni učiniti. I jednako su to obvezna činiti braća koja ostanu nakon što im umre otac pod pretpostavkom da su navršili dob da smiju stražariti.«

tekstu stoji da je donijeta »bez ičijeg protivljenja«. ¹⁶² To znači da su postojali protivnici takve odluke, što se vidi i iz dopune ovoga zakona (iz 1469. god.) koja je izdana kao novi članak u kojem stoji da se na temelju članka iz 1325. potvrđuje obveza stražarenja svim osamostaljenim muškarcima, neovisno o načinu stanovanja. ¹⁶³ Iz teksta se razaznaje kako je očito bilo problema s muškarcima koji su oženjeni nastavljali živjeti s ocem i odbijali potvrditi da su se osamostalili te tako izbjegavali stražarenje i ostale službe. Odlučeno je kako se njihove pritužbe više neće uvažavati. ¹⁶⁴ Nadalje je propisano da se muškarca koji je oženjen, posjeduje nekretninu ili naslijedi imovinu, a ima petnaest godina ili više, smatra osamostaljenim te da kao takav mora obavljati javne službe. ¹⁶⁵

Neka se izmetine ne bacaju u blizini zida

Ovaj, 150. članak zapravo je nadopuna ranije spomenutoga članka (46.) o bacanju smeća ispod zidina kaštela. U namjeri da se očuva urednost i higijena naselja te tako smanji mogućnost pojave zaraznih bolesti, donosi se propis o kaznama za bacanje izmetina na za to nepredviđena mjesta. Osim kazne dodatno se nadopunjava propis o prijavi ovakvoga čina na način da se osobi koja prijavljuje taj prekršaj sada daje pola kazne i jamči anonimnost. ¹⁶⁶

O zaštiti motovunskoga područja

Ovdje nije riječ o zakonskoj odredbi Motovunskoga statuta već o upisu unutar čl. 91. *Motovunskoga statuta* u kojem je popis pronađenoga oružja i opreme prilikom dolaska na

¹⁶² *Na ist. mj.*

¹⁶³ *Isto*, str. 363.

¹⁶⁴ *Isto*, str. 364.

¹⁶⁵ *Na ist. mj.*

¹⁶⁶ »Antedicto millesimo et indictione die ultimo novembirs. Congregato consilio maiori comunis, et hominum Montone super salla magna pallacij de mandato prefacti D. potastis ad sonum Campane, voce preconum, ut moris est. In quo quidem consilio interfuerunt idem D. potastis, et consilieres XXIII. Capta fuit pars per omens, nemine discrepante, quod si quis proicerit aliquam imonditiam in fossatis qui sunt prope murum castris, ed burgorum Montone, vel in corniclis solvat sold. XL. Parvorum pro aqualibet vice, et si reperiretur aliqua imonditia ante domum alicuius quod ille cuius erit illa domus solvat sol. XL. parvorum. salvo si probare possit alium proieccisse ipsam imonditiam, et quilbet de predictis possit alium proieccisse ipsam imonditiam, et quilbet de predictis possit esse accusator, et habet medietatem dicte pene, ac tenetibus de credentia, et alia mediatas deveniat in comune Montone.« – prijevod iz: MILOTIĆ (pri.), *Motovunski statut...*, str. 297–298: »Prethodno rečene godine (1376.) i indikcije, posljednjeg dana studenog, sastalo se Veliko općinsko vijeće i ljudi Motovuna u velikoj dvorani palače po nalogu rečenog gospodina podestata, o zvonjavi zvona i usmenoj javnoj obznani glasnika, kako je uvriježeno. U tome je vijeću bio gospodin podestat i 23 vijećnika. Donesena je odluka, bez da se itko usprotivio, ako netko izbaci izmetninu u jarke koji se nalaze blizu zidina kaštela ili motovunskih utvrda, ili u odvođe, za svaki put kada postupi tako plaća 40 malih solda, a ako se kakva izmetnina pronađe pred nečijim domom, onaj čiji je taj dom plaća 40 malih libara osim ako može dokazati da je netko drugi bacio izmetninu, i svatko takav može biti optužitelj, i daje mu se polovica rečene kazne i držat će se tajnim, a druga polovica daje se općini Motovun.«

vlast podestata Šimuneta Dandula. Na sadržaj popisa već smo se osvrnuli,¹⁶⁷ a u kontekstu motovunske obrane ovaj je opis relevantan jer nam potvrđuje prisutnost oružarnice u sklopu komunalne palače.¹⁶⁸

O konjima koje treba držati za pazenatik

Članak 92. zanimljiv je jer upućuje na nekoliko činjenica u svezi sa zaštitom motovunskoga područja. Spominje se »pazenatik«, termin koji označava upravnu strukturu koja ima obilježja vojnoga zapovjedništva i koja je imala zadatak zaštite seoskoga područja koje se nalazilo izvan jurisdikcije gradova.¹⁶⁹ Pazenatici su do 1394. postojali u Grožnjanu i Svetom Lovreču, a potom su ukinuti te je uprava premještena u Rašpor.¹⁷⁰ Kapetan pazenatika iz Svetoga Lovreča ponekad je bio i rektor odnosno upravitelj Motovuna. Radilo se o poziciji koja nije bila u službi općine, već središnje vlasti, što je značilo da je rektor bio nadređen podestatu.¹⁷¹ Dakle kapetan pazenatika igrao je važnu ulogu u zaštiti granica motovunskoga područja. Njegova važnost i nadređenost podestatu objašnjavaju sadržaj članka u kojem se spominje darivanje konja pazenatiku.¹⁷²

VRIJEME SUKOB, RAZGRANIČENJA I STRAHA

Kako bi svrha motovunskih fortifikacija bila jasnija, slijedi kratak prikaz razdoblja ratova, graničnih sukoba, netrpeljivosti i straha koje je zahvatilo Istru od 13. st. do kraja Uskočkoga rata 1618. (službeno 1617.). Takvo je razdoblje nesigurnosti pod pritiskom ratne

¹⁶⁷ V. potpoglavlje »Oprema i oružje«.

¹⁶⁸ »Millesimo CCCXXI indictione XIII die VIII intrate mens martij nobilis, et sapiens vir. D. Simonetus Dandallo honorabilis potestas Montone intravit in dictam potestariam, Et invenit in pallatio comunis infrascripta arma dicte comunis Montone primo scutas XXX. Item ballista XL. Item Curatias X. cullaria X. de lama. Lances XXXIII: securam unam cum statera.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 264: »Godine 1331., indikcije 14., dana 8. ožujka, kada je mudri muž gospodin Šimunet Dandullo, časní podestat Motovuna, ušao u službu podestata, došavši u općinsku palaču, pronašao je u rečenoj općini Motovun sljedeće oružje: prvo, 30 štitova, isto tako 40 bacača kamena, isto tako, deset kopalja, deset željeznih okovratnika, 33 kopalja s remenom i jednu sjekiru s drškom.«

¹⁶⁹ Slaven BERTOŠA, »rašporski kapetan«, u: *Istarska enciklopedija*, Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/896/rasporski-kapetan> (pristupljeno 15. srpnja 2022.).

¹⁷⁰ MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 263.

¹⁷¹ *Isto*, str. 264.

¹⁷² »Eisdem Millesimo, et indictione die XXIII mensis februaryi Infrascripti sunt tenetes equos per exentos pro pasinatico hic exemplari de Mandato et auctoritate Nobilis, et sapienti Viri D. Ianis Contreno honorabilis Capitanei pasinatici potestatis S. Laurentij, et rectoris Montone et loro mengosi servavit Valerius infrascripti additi: In primus s. Albertus Notarius habet unum equum. Item s. Guerra Notarius unum equum. s. Zanatus q. Sueri unum equum s. Stefanus q Mengosi unum equum. s. Zancius de civiacho unum equum. s. Azantus Notarius q. viri dolosi unum equum.« – prijevod iz: MILOTIĆ (prir.), *Motovunski statut...*, str. 263: »Iste godine (1331.) i indikcije, dana 24. veljače. Dolje zapisani, kako je razloženo, drže konje za darove u korist pazenatika, po nalogu i ugledu plemenitog i mudrog muža gospodina Jana Contarena, časnog kapetana pazenatika i podestata Svetog Lovreča, i upravitelja Motovuna, i njihove naloge proveo je Valerije odredivši da se (kao obveznici) dodaju dolje zapisani: prvi od svih svijetli Albert, bilježnik, ima jednog konja; svijetli Zancije od Civiacha jednog konja; gospodin Azant, bilježnik, (sin nekog) pokojnog prevrtljivca, jednog konja.«

opasnosti stvorilo potrebu za razvijanjem fortifikacijskoga sustava, posebno u utverdama koje su se, kao Motovun, nalazile na rubu mletačkih područja.

Krajem 12. i početkom 13. st. istarski su gradovi imali pravo izabirati svoje načelnike i predstavnike. Osim toga, mogli su slobodno sklapati trgovačke sporazume i potpisivati mirovne ugovore, kao što je Piran zaratio s Rovinjem oko konkurencije u trgovini ribom i ribarenjem, a potom brzo sklopio mir 1210. godine kada se pojavila zajednička prijetnja koparskih prodora.¹⁷³ Ostvarene su slobode gradovi Istre iskoristili kako bi ojačali ekonomiju i ostvarili raznolikost prihoda što je dovelo i do rasta u socijalnom standardu. Posebno su se obogatili Trst i Pula koji su se upustili u unosan posao prijevoza hodočasnika prema Svetoj Zemlji, a dobro je prošao i Kopar koji je uživao blagodati monopola nad soli, stečenoga dvadesetak godina ranije od Venecije.¹⁷⁴

Stanje se za gradove u Istri počelo pogoršavati oko 1208./1209. godine kada je njemački car akvilejskim patrijarsima dodijelio Istru kao feud. Patrijarsi su u odnosu na prijašnje markgrofove (obitelji Eppenstein, Spanheim i Andaško–Meranski)¹⁷⁵ bili mnogo manje naklonjeni komunalnim slobodama gradova. Pokušavali su ojačati kontrolu nad gradovima koji su smatrali da mogu slobodno odlučivati o vlastitom političkom i ekonomskom djelovanju.¹⁷⁶ Prvi je od tih patrijarha bio Volfger (njem. Wolfger von Erla) koji je u gradove i njihovu upravu počeo postavljati svoje predstavnike koji su se u početku nazivali *potestas marchionis*, a kasnije *gastaldi*, *rihtari* ili *markgrofovi/markizi*.¹⁷⁷ *Potestas marchionis*, odnosno markgrofov podestat, bila je titula koja je među građanima budila manju netrpeljivost u odnosu na *gastalda*, koji je previše podsjećao na feudalnu moć.¹⁷⁸ Naime Volfger je morao pažljivo i promišljeno postupati prema gradovima Istre. Središnja je vlast bila daleko, a lokalni su moćnici bili naučeni na samoupravljanje. To je dovelo do stvaranja gospoštija koje su polako izmicale kontroli i opterećivale već klimavu središnju vlast.¹⁷⁹ Posebno su se isticali posjedi grofova Goričkih u središnjoj Istri čije je temelje postavio Majnard Črnogradski u 12. stoljeću.¹⁸⁰ Akvilejski je patrijarh Bertold Andeški u nastojanju smirivanja situacije 1220. godine dobio ovlasti da regulira trgovinu, sudstvo, monetarni sustav (kovanje novca) i pravo da zaustavi izbor podestata ako se radilo o mletačkim građanima.¹⁸¹ Ova je zadnja odredba očito pokušavala ograničiti rastući utjecaj Venecije u

¹⁷³ Darko DAROVEC, *Pregled istarske povijesti* (dalje: DAROVEC, *Pregled istarske povijesti...*), C.A.S.H., Pula, 1997., str. 36–37.

¹⁷⁴ Bernardo BENUSSI, *L'istria nei suoi due millenni di storia* (dalje: BENUSSI, *L'istria nei suoi due millenni...*), Libreria Treves-Zanichelli, Trst, 1924., str. 172–173.

¹⁷⁵ »Istra«, u: *Hrvatska enciklopedija* (dalje: »Istra«, u: *Hrvatska enciklopedija*), dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28002> (pristupljeno 24. siječnja 2022.).

¹⁷⁶ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 79.

¹⁷⁷ DAROVEC, *Pregled istarske povijesti...*, str. 37.

¹⁷⁸ BENUSSI, *L'istria nei suoi due millenni...*, str. 175.

¹⁷⁹ »Istra«, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹⁸⁰ *Na ist. mj.*

¹⁸¹ DAROVEC, *Pregled istarske povijesti...*, str. 37.

Istri. Sukobi s Mlečanima povremeno su eskalirali u otvorene ratove, pa je tako, primjerice, nakon poraza Pula morala prihvatiti mletačkoga načelnika unatoč zabrani patrijarha.¹⁸²

Stanje se postupno pogoršavalo tijekom 13. st. kada su se Motovun, Poreč, Bale i Rovinjski pobunili protiv patrijarha. Oslabljeni je patrijarh Gregorio Montelongo 1266. bio prisiljen potražiti pomoć grofa Alberta Goričkoga.¹⁸³ Godinu dana kasnije Kopar je izmaknuo kontroli patrijarha i ušao u savez s Goričkima. Oni su uspjeli čak zarobiti patrijarha Gregorija Montelonga i potom napasti Poreč.¹⁸⁴ Tako je Poreč, u strahu od nadmoćnoga neprijatelja, odlučio prihvatiti mletačku vlast. Ubrzo su ga slijedili i drugi istarski gradovi, među kojima je 1275. bio i Motovun. Postupanje koparsko-goričkoga saveza prema patrijarhu potaknulo je i ostale gradove da se pobune i iskoriste četverogodišnju prazninu u vlasti. U kaosu koji je uslijedio opljačkani su okolni kašteli, poput Buzeta, a grofovi su uništili obližnju utvrdu Kostel (Pietrapelosa).¹⁸⁵ Ratna previranja, pobune i devastacija usjeva otvorili su vrata vremenu nepovjerenja, nestašice i straha koji će posebice pogoditi Motovun kao kaštel na granici suprotstavljenih strana. Novi se motovunski podestat odmah morao obračunati s pobunjenicima, što znači da je u Motovunu bilo pristaša Goričkih, kako navodi Dandolo: »Et post modicum rebelles effecti eum expellunt.«¹⁸⁶ Situacija je u konačnici eksplodirala kada je 1277. suradnik grofova, Henrik od Pazina, započeo opsadu Motovuna.¹⁸⁷ Motovunске su snage pružale snažan otpor koristeći utvrđene položaje kaštela, pa je napadač odlučio svoje napore preusmjeriti na ranjiviji Sv. Lovreč. Naselje je osvojeno uz pomoć Kopra, čija je mornarica blokirala mletačke luke i tako zaustavila dolazak pojačanja. Međutim Venecija se, poučena prethodnim događajima, pripremila za protunapad. Kopar je blokiran s mora te opkoljen s kopna nakon čega su ga osvojili mletački vojnici, a sljedeće je godine i Sv. Lovreč pao Mlečanima u ruke.¹⁸⁸ Obračuni i vojne intervencije s prekidima nastavile su se godinama, a u nekim je trenucima na strani patrijarha intervenirao čak i papa. Sukobi su se okončali tek 1291. godine kada je Veneciji priznato pravo na zapadnu obalu Istre od Kopra do Rovinja, kao i na Sv. Lovreč i Motovun u unutrašnjosti.¹⁸⁹

Prividni mir 1291. označio je kraj prijašnjih sukoba Venecije i grofova, ali nije nužno stvorio razdoblje mira za motovunske žitelje. Naprotiv, osjetljivi granični položaj stvorio je uvjete za sukobe oko razgraničenja koji će karakterizirati granične prostore Istre tijekom cijeloga srednjeg i ranoga novog vijeka. Motovun se, naime, u vrijeme prihvaćanja vlasti Venecije nalazio na granici s prostorima patrijarha (Buzet, Oprtalj i Grožnjan), teritorijem grofova Goričkih (Pazin, Vižinada i Završje) te Poreča, koji je već potpadao pod mletačku vlast. Nije teško zaključiti zašto su u ovakvom isprepletenom i geografski nelogično

¹⁸² Na ist. mj.

¹⁸³ BENUSSI, *L'istria nei suoi due millenni...*, str. 194.

¹⁸⁴ Darko DAROVEC, »Turpiter interfectus: the Seigneurs of Momiano and Pietrapelosa in the customary system of conflict resolution in thirteenth-century Istria«, *Acta Histriae*, vol. 24 (2016.), str. 1–43.

¹⁸⁵ Na ist. mj.

¹⁸⁶ BANIĆ, »Buzet: nepokolebljivi bastion...«, str. 49.

¹⁸⁷ Na ist. mj.

¹⁸⁸ BENUSSI, *L'istria nei suoi due millenni...*, str. 194.

¹⁸⁹ BANIĆ, »Buzet: nepokolebljivi bastion...«, str. 49.

podijeljenom području često izbijali sukobi, pogotovo onda kada su se vlasti međusobno prepirale oko trgovine ili teritorija.¹⁹⁰ Iz priloženoga je jasno zašto je za motovunsku komunalnu vlast bilo neizmjerljivo važno održavati i graditi nove fortifikacije, opremiti i uvježbavati vojsku te osigurati solidne financijske temelje grada. Nije čudno da se nakon krvave obrane zidina 1277. počelo ozbiljnije planirati fortifikaciju grada. Uostalom, grad koji se nalazi u unutrašnjosti, okružen neprijateljima i udaljen od vojne moći Venecije, morao je biti sposoban održati samostalnu obranu na dulje vrijeme, barem do proboja pojačanja. Osim toga, bilo je potrebno ustrojiti sustav obrane kojim će se očuvati teritorijalna cjelovitost i sigurnost Motovunštine kojoj su sve češće prijetile ne samo neprijateljske vojске nego i susjedni seljaci koji ulaze u sporove sa žiteljstvom Motovuna.¹⁹¹

Sukobi Motovuna i okolice

Nemiri su se na području Motovuna nastavili odmah nakon prijelaza u krilo Venecije. Već 1304. dolazi do sukoba sa stanovnicima Buzeta koji su, unatoč prijetnjama podestata, nastavljali neregulirano i nelegalno koristiti šumu za vlastite potrebe. Oni su smatrali kako imaju pravo na sječu drva bez obzira na to što je šuma bila u vlasništvu Motovuna. Tako su, kako navodi dokument koji prilaže Kandler, nanosili pozamašnu štetu šumi, Motovunu i Veneciji.¹⁹² Te se godine iz istoga razloga dogodio i spor sa stanovnicima Završja.¹⁹³ Sukob sa Završjem još se jednom spominje u dokumentu iz 1321. godine.¹⁹⁴ Motovunska je šuma često bila predmetom sporova između Motovuna i okolnih naselja, dijelom zato što je imala velik ekonomski potencijal i veliku važnost za Mlečane, a dijelom jer se protezala do samih granica tih naselja, što im je otvaralo mogućnost prisezanja na temelju ranijega prava korištenja.¹⁹⁵

Među sačuvanim dekretima Senata postoji točka zapisana 21. listopada 1335. u kojoj se naređuje da se informira rašporskoga kapetana i motovunskoga podestata o šteti proizročenoj jednom žitelju Motovuna, koju su počinili žitelja Momjana.¹⁹⁶ Te iste godine zamalo je došlo do eskalacije u sukobu između patrijarha i Mlečana zbog upada i pljački na teritoriju Motovuna. Pljačke su se nastavile do te mjere da je Senat zapovjedio generalnom providuru da od pazinske grofice traži odštetu i povrat ukradene robe pod prijetnjom pokretanja ratnih operacija.¹⁹⁷

Posebno su česti i oštri bili sukobi s obližnjim Oprtljem. Senat je 4. travnja 1340. imenovao povjerenstvo koje se sastojalo od triju dužnosnika: Zanina Dandola, Giustiniana Gi-

¹⁹⁰ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 142.

¹⁹¹ *Isto*, str. 142–145.

¹⁹² KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 145.

¹⁹³ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 131.

¹⁹⁴ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 152.

¹⁹⁵ *Isto*, str. 145–146.

¹⁹⁶ »Senato misti: cose dell'Istria« (dalje: SM 3), *Atti e memorie della societa Istriana di archeologia e storia patria*, vol. 3 (1887.), str. 250.

¹⁹⁷ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 132.

ustiniana i Marca Loredana. Zadatak je bio utvrditi pravovaljanost presude koju je Marco Corner, kapetan pizenatika u Sv. Lovreču, izrekao. Povjerenstvo je vjerojatno i uspostavljeno jer je presuda izrečena na način koji je patrijarhov delegat odobravao. Ustanovljeno je kako presuda nije valjana jer je izrečena izvan uobičajene forme. Odlučeno je također kako bi stanovnici Oprtlja i Motovuna morali odlučivanje o nesuglasicama oko šume i močvare prepustiti stručnim osobama.¹⁹⁸

Neprijateljstvo Motovuna i Oprtlja ponovno se očitovalo 1341., kada je jedan seljak iz Oprtlja iskoristio vlastito poznavanje terena kako bi za markgrofa Starmberga vodio pljačkaške pohode na Motovunštini.¹⁹⁹ Njihovi su pohodi višestruko oštetili posjede pod zaštitom Venecije, pa je Senat pokušao iskoristiti vlastitoga ambasadora da pritisne patrijarha i zatraži odštetu, povratak imovine i kažnjavanje počinitelja. Premda je patrijarh obećao pristati na zahtjeve, on to nikada nije učinio. Čak je došlo do pohoda koji je osobno vodio markgrof, nanijevši tako ozbiljne gubitke i veliku štetu motovunskoj komuni. Senat je tada zapovjedio ambasadoru da patrijarhu podnese ultimatum te se potom povuče u Veneciju. Očito se Republika pripremala za ratni pohod. Također je donesena zapovijed da se temeljito procijeni šteta nanesena na teritoriju Motovuna.²⁰⁰ S obzirom na to da diplomacija nije urodila plodom, a šteta je već bila pozamašna, Senat je odlučio odštetu naplatiti tako da je od godišnjih davanja koje je Venecija uplaćivala patrijarhu oduzela novčanu vrijednost štete. Odlučeno je također poslati financijsku potporu kapetanu Sv. Lovreča sa zadatkom da uhiti razbojnika poznatoga kao *Ancil di Postoina*, koji je i dalje nastavio pljačkaške pohode na Motovun. Navodi se i slučaj u kojem je napao konje Bertuccija Grimanija dok su se spuštali prema mlinu. Patrijarh se pokušao žaliti papi, ali on je nastavio sa svojom dosadašnjom politikom i imenovao komisiju koja je trebala obići opljačkana područja i utvrditi razinu štete. Dogovoreno je da će patrijarh iz svojih prihoda platiti odštetu, ali manju od one koju je utvrdila mletačka komisija.²⁰¹ Osim toga, u drugom svesku *Atti e memorie* nalazi se nadopuna iz 1345. u kojoj piše da se u dogovoru o odšteti zaboravilo ubaciti kompenzaciju za konje koje je prilikom napada izgubio Bertuccio Grimani.²⁰² Kako višestruko navodi Morteani, poboljšanju odnosa Motovuna i grofova Goričkih nije pomagala činjenica da su se njihovi podanici često jedni drugima osvećivali za ratove koje su njihove države međusobno vodile, a koji nisu imali izravan odraz u ovim krajevima. Naglašava da je bilo i slučajeva u kojima su grofovi napetosti koristili kako bi opravdali napade na Motovun koje su opisivali kao neplanirane, a za koje se znalo da su ih oni namjerno prouzročili huškanjem stanovnika »... eccitando i loro sudditi a violare ripetudamente i confini...«²⁰³

¹⁹⁸ SM 3, str. 261–263; MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 132.

¹⁹⁹ Giovanni VESNAVER, *Notizie storiche dell castello di Portole nell Istria* (dalje: VESNAVER, *Notizie storiche dell castello di Portole...*), Stabilimento Tipografico di Lodovico Herrmanstorfer, Trst, 1884., str. 7.

²⁰⁰ SM 3, str. 276, 282–283; MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 132.

²⁰¹ Isto, str. 132–133.

²⁰² »Senato misti: cose dell'Istria parte due« (dalje: SM 4), *Atti e memorie della societa Istriana di archeologia e storia patria*, vol. 4 (1888.), str. 37.

²⁰³ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 133.

Razaranja su se očito odrazila na kvalitetu života u Motovunu. Senat je 1361. kao odgovor na demografski pad stanovnika poslao deset vojnika kako bi pomogli domaćim snagama u zaštiti teritorija.²⁰⁴ Zanimljiva je i epizoda iz 1343. godine kada je patrijarh Bertrand porečkom biskupu poslao pismo u kojem ga je molio da izopći Motovunce zbog njihova maltretiranja žitelja Oprtija na njihovim posjedima i šumama.²⁰⁵

Nemiri su, naravno, usporili i ekonomiju pa se frustrirano žiteljstvo ponekad i međusobno obračunavalo sa svojim sugrađanima, ali se u tim slučajevima većinom radilo o pravnim nesuglasticama. Kandler prenosi dokument u kojem se spominje sudski spor iz 13. veljače 1364. na kojem su se pred kapetanom pazenatika u Grožnjanu suočile komune Poreča i Motovuna. Radilo se o problemu razgraničenja oko korištenja pašnjaka.²⁰⁶ Prema dokumentima, Motovunci su imali pretenzije na određene pašnjake koji su se nalazili na teritoriju Poreča.²⁰⁷ Prilikom čitanja dokumenata naišli smo na jednu odluku pisanu nekoliko mjeseci ranije (21. rujna 1363.) koja je možda povezana s ovim sporom. Dokument je dio zapovijedi koje mletački dužd izdaje podestatima u Istri, a u njoj je propisana obveza podestata Motovuna i Poreča da svake godine provjere postojanje i lokaciju granice između tih gradova.²⁰⁸ Taj podatak ukazuje na nekakve probleme s granicama, što ne bi bilo ništa neobično s obzirom na to da je micanje i uništavanje graničnih oznaka bila uobičajena praksa u gotovo svim stoljećima koegzistencije Mlečana i grofova Goričkih, odnosno Mlečana i Pazinske knežije. Međutim, ne možemo znati jesu li granice pomicali žitelji Poreča, Motovuna ili podanici grofova, a moguće je i da problemi s uništavanjem graničnika i ovaj konkretan incident razgraničenja uopće nisu povezani.

Republika je tijekom ovoga nepredvidljivoga razdoblja pedantno održavala motovunske fortifikacije i ondje stacionirane vojnike. Sačuvani su dokumenti u kojima se spominju vojnici Pietro de Canal (1313.), Matteo Deuzorzi (1317.), Lambinello Lombardo, Marino Barbo (imenovan kapetanom na dvije godine 1322.) i Nicolo Gerardo (1328.). Spominje se također i jedan rođeni Motovunac, »Moro figlio di Zuzanguilla«, koji se istaknuo u ratnim operacijama na području cijele Istre.²⁰⁹ Motovunski su se vojnici našli u mnogim ratovima koje je Serenissima vodila po Europi i Istri. Sudjelovali su u ratovima s Trstom, austrijskim grofovima, patrijarsima, Padovom, Ugarskom, Genovom i kasnije Osmanskim Carstvom. Znamo da je trideset motovunskih vojnika bilo prisutno prilikom početne opsade Trsta. Vodio ih je kapetan Domenico Micheli koji je u ožujku 1369. od Motovuna, Kopra i Pule zatražio još 200 vojnika. Zahtjev je pokušao opravdati navodeći kako Motovun, Kopar i Pula posjeduju dovoljno žitelja da bi se obranili i bez njihove pomoći, što nije bio slučaj za ostale kaštele.²¹⁰

²⁰⁴ SM 4, str. 153.

²⁰⁵ VESNAVER, *Notizie storiche dell castello di Portole...*, str. 7.

²⁰⁶ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 157.

²⁰⁷ *Isto*, str. 237.

²⁰⁸ Bernardo BENUSSI, »Commissioni dei Dogi ai Podestà veneti nell'Istria«, *Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria*, vol. 3 (1887.), str. 37.

²⁰⁹ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 168; MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 136–137.

²¹⁰ *Isto*, str. 143.

Početak 15. st. stanje se nije nimalo poboljšalo. Štoviše, došlo je do još jednoga većeg oružanog sukoba. Dugogodišnji sukobi s Mletačkom Republikom doveli su do opadanja moći patrijarha i grofova nad Istrom. Patrijarsi su izgubili kontrolu na velikim teritorijima Markgrofovije Istre, a na nekima su od preostalih posjeda imali samo nominalnu vlast. Nakon što je Sigismund okrunjen kao njemački kralj 1411., odlučio je vratiti stabilnost nad spornim teritorijima tako što je u periodu od 1412. do 1413. ušao u rat s Venecijom.²¹¹ O ulozi Motovuna u ovom ratu zna se vrlo malo. Poznato je kako je oko 1410. u gradu bilo stacionirano 45 konjanika.²¹² Rat je uz prekide trajao do 1421./1422. i završio je na za Mlečane povoljan način. Sigismund je nakon mletačkoga protunapada morao napustiti osvojene posjede u Istri. Osim toga, Mlečani su osvojili Akvileju i posljednje posjede patrijarha u Istri, odnosno Labin, Plomin i Milje, a 1421. u njihove je ruke pao i Buzet.²¹³ Padom patrijarha Istra ostaje podijeljena između Mletačke Republike i austrijskih nadvojvoda. No sukobi su se nastavili različitim intenzitetom na gotovo svim dodirnim točkama njihovih posjeda, i to sve do pada Republike 1797. godine.

Nekoliko godina nakon kraja rata sa Sigismundom došlo je do ponovnih sukoba između mletačkih i pazinskih naselja. Ovaj je put Senat pokušao sukobe riješiti diplomatski, pa je 1441. odlučeno da se sa svake od suprotstavljenih strana odaberu po dva predstavnika plemenitoga roda koji imaju iskustva u politici. Njihov je zadatak bio zajedničko rješavanje nastalih nesuglasica.²¹⁴ Pokušaj je imao samo djelomičan uspjeh, pa su se obje stranke ubrzo ponovno oružano obračunavale na granicama.

Uskoro se dogodio spor oko nekih teritorija koje su Trviž, Vodnjan i Beram od Motovuna držali u najmu za 200 dukata godišnje. Prema Morteianju, taj je najam postojao još od vremena prije prelaska Motovuna pod krilo Republike. Negdje oko 1444. pazinski je kapetan Corrado Burgravio iskoristio rat koji je Venecija vodila u Lombardiji kako bi nagovorio svoje pristaše da prestanu plaćati najam te da uzurpiraju područje Motovuna i ostalih gradova kojima je upravljala Venecija. Gradovi su se našli bez zaštite Republike pa su ubrzo pristali na Corradove namete. Iznimka je bio upravo Motovun koji je, zahvaljujući povoljnoj lokaciji i razvijenim fortifikacijama, tijekom cijelog trajanja rata odbijao napade.²¹⁵ Napadi su trajali sve dok Venecija nije okončala rat i poslala dvadeset vojnika u ispomoć Motovunu. Oni su se pod vodstvom Cristofora da Tolentina počeli osvećivati do te mjere da je car zatražio pomoć porečkoga biskupa.²¹⁶ Unatoč uspjesima Venecije sukobi su se nastavljali, pa su tako žitelji Knežije nastavljali napade na posjede Motovuna. Mletač-

²¹¹ »Sigismund Holy Roman emperor«, u: *Encyclopedia Britannica*, dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Sigismund-Holy-Roman-emperor> (pristupljeno 15. ožujka 2022.).

²¹² MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 145.

²¹³ Ivan JURKOVIĆ, »Žigmund (Sigismund) Luksemburgovac«, u: *Istarska enciklopedija*, dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3801/zigmund-sigismund-luksemburgovac> (pristupljeno 15. ožujka 2022.).

²¹⁴ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 148.

²¹⁵ *Isto*, str. 149.

²¹⁶ *Isto*, str. 150.

ki su podanici, dakako, vraćali istom mjerom, pa su često provaljivali na prostor Knežije kako bi otimali i odvodili stoku.²¹⁷

Još jedan zanimljiv slučaj koji pokazuje apsurdnu prirodu graničnih sukoba na Motovunštini jest podjela sela Zamaska. Selo se tradicionalno u potpunosti nalazilo pod upravom motovunskoga podestata, ali je odlukom Tridentske sentencije 1535. godine podijeljeno na dva dijela, a granica je prolazila po samoj sredini naselja.²¹⁸ Župna se kuća nalazila na području općine Motovun, a crkva na strani Pazina. Kako navodi Slaven Bertoša, Zamask se u izvorima od tada navodio kao »Selo Zamask, pola mletačko, pola carsko«.²¹⁹ Pola je sela plaćalo porez Motovunu, a pola Pazinu. S druge strane, doseljenici su svakome uplaćivali polovicu poreza. Odredba iz 1535. da i podanici pazinskoga dijela moraju plaćati podestariju Motovunu, nije se poštivala, pa su oko nje često izbijali sukobi.²²⁰ Posebno je sporno bilo područje dolca ispod sela, za koje je bilo propisano da mora biti zajedničkim pašnjakom. Međutim, austrijska je vlast u nastojanju pripajanja toga područja počela na tom zemljištu naseljavati koloniste. Oni su davanja plaćali samo Austriji, što je za Motovun predstavljalo velik gubitak. Mlečani su pokušavali prosvjedovati navodeći da je Kašćerga uzurpiranjem granica ostvarila toliku dobit da je u nekoliko godina od maloga sela postala selo s više od šezdeset kuća.²²¹ Neobičan, ali i jako kompliciran sukob oko podjele Zamaska odrazio se i na ime samoga naselja koje se počelo razlikovati ovisno o pripadnosti. Tako se imenom *Zamasco* označavala strana koja je u vlasti pazinskoga kneza, a imenom *Zumescio* strana koja pripada mletačkoj vlasti.²²² Suživot žitelja obiju strana na granicama, a pogotovo na granicama Motovunštine, bio je okarakteriziran sukobima, nesigurnostima i nejasnoćama. Godine su prolazile, sklapali su se ugovori, imenovala povjerenstva, ali granični sukobi nikada nisu prestajali.

»Nepodijeljena zemlja, nesigurna granica, pomaknuti međaši, problem plaćanja desetine ili *podestarie*, odnosno *praude*..., ostali su trajnim kamenom smutnje koji se nisu mogli riješiti ni u doba privremenih i prividnih sporazuma. Gospodarski oblici života u tom prostoru toliko su se isprepletali da ih granica, pogotovo u *differentiama* nije mogla odijeliti u dva posebna političko-pravna sustava«, navodi Miroslav Bertoša.²²³

Uskočki rat

U drugoj polovici 16. st. dolazi do dodatnoga zaoštavanja već nestabilnih odnosa između Venecije i Austrije. Obje su sile tijekom čitavoga razdoblja suživota svojih posjeda nastojale održati ili proširiti svoju moć, utjecaj i teritorij. Venecija je još 1543. neprijate-

²¹⁷ *Na ist. mj.*

²¹⁸ KANDLER, *Notizie storiche*..., str. 207–210.

²¹⁹ S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 115.

²²⁰ *Na ist. mj.*

²²¹ *Isto*, str. 116.

²²² M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*..., str. 479.

²²³ *Isto*, str. 480.

lju zadala ekonomski udarac tako što je kombinacijom vojne i diplomatske sile došla u posjed kaštela Marano. Tako je Venecija uništila lokaciju ključnu za krijumčarenje soli i neprijatelju oduzela važnu trgovačku luku. Politička se i vojna moć ponovno pomaknula u korist Venecije kada je Senat iskoristio zaokupljenost Austrije ratom protiv Osmanlija kako bi dao izgraditi tvrđavu Palme.²²⁴ Utvrda je služila kao protuteža austrijskoj Gradiški i označavala novu polaznu točku za mletačke prodore.²²⁵ Mlečani su izgradnju opravdavali predstavljajući namjeru da tvrđavu koriste za obranu Europe od budućih napada Osmanlija. Tako su s blagoslovom pape gradnju započeli 7. listopada 1593., na obljetnicu Lepantske bitke.²²⁶ Rat je u hrvatskoj historiografiji ime dobio po uskocima, prebjezima s područja pod okupacijom Osmanskog Carstva, koje je Austrija iskorištavala dajući im azil i druge pogodnosti u zamjenu za služenje u paravojnim formacijama protiv Venecije i Osmanskoga Carstva. Njihovi su upadi zapravo predstavljali uvod u otvoreni rat, a nisu se zaustavili ni tijekom samoga sukoba. Istarski su rektori još 1612. u tajnim pismima upozoravali vlasti na to da su mnoga naselja, među kojima i strateška uporišta, nedovoljno zaštićena i nesposobna za obranu od bilo kakvoga organiziranog napada. Te iste godine rašporski kapetan upozorava na koncentriranost brodova kod Trsta i Senja, koja je dovela do otvorenosti južne Istre neprijateljskim upadima.²²⁷ Uskocima su upravo mnogobrojni zaljevi i uvale južne Istre služili kao uporišta. Napadima su najizloženiji bili Ćićarija i Kras, gdje se nalazilo poznato uskočko utočište u Munama, kao i Labin te sela na potezu od Pule do Pazinske knežije.²²⁸

Napetosti su rastle tijekom rujna 1614. kada je izdana naredba koparskoga podestata i kapetana Marute u kojoj je bilo naređeno da se sva stoka skloni s otvorenih mjesta na Krašu i premjesti u blizinu kaštela.²²⁹ Očito su upadi postali nepodnošljivi ili se mogao očekivati nekakav veći napad. Motovunski je podestat naredio županima u selima prema granici s Pazinskom knežijom da stražare na uzvisinama kako bi uočili kretanja neprijateljskih vojnika i uskoka. Također je naredio stacioniranim vojnicima da stražare na prolazima koji vode prema teritoriju Motovuna i da pucnjavom upozore stanovništvo o nadolazećim napadima.²³⁰ Iskra koja je konačno zapalila dugogodišnje napetosti između Austrije i Venecije dogodila se 12. prosinca 1615. kada je vojni zapovjednik Pompeo Giustinian s podrškom Senata poveo vojsku na pohod u austrijsko područje.²³¹ Nadvojvoda Ferdinand je uz pomoć cara, pape i Španjolske poslao vojsku u Furlaniju i pretvorio Gradišku u središte vojnih

²²⁴ ISTI, »La guerra degli Uscocchi...«, str. 36–127. Riječ je o tekstu prevedenom s hrvatskog jezika: Miroslav BERTOŠA, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618*, Istarska naklada, Pula, 1986.

²²⁵ Slaven BERTOŠA, »Uskočki rat« (dalje: S. BERTOŠA, »Uskočki rat«), u: *Istarska enciklopedija*, dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1265/uskocki-rat> (pristupljeno 20. ožujka 2022.).

²²⁶ M. BERTOŠA, »La guerra degli Uscocchi...«, str. 36–127.

²²⁷ ISTI, *Istra: Doba Venecije...*, str. 322.

²²⁸ S. BERTOŠA, »Uskočki rat«.

²²⁹ M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, str. 324.

²³⁰ ISTI, »La guerra degli Uscocchi...«, str. 36–127.

²³¹ ISTI, *Istra: Doba Venecije...*, str. 329.

operacija.²³² Tako je započeo rat koji je cijeloj Istri i svim njenim stanovnicima donio neviđenu razinu devastacije i smrti.

Motovun je u Uskočkom ratu imao središnju ulogu. Služio je kao utvrđeno uporište u blizini granice, Mlečanima je davao čak 800 vojnika za »črnu vojsku«, a služio je i kao sjedište postrojba mletačkih cernida.²³³ Motovunski je podestat Falier naredio da se s područja Zamaska, Motovunskih Novaka, Vižinade i Bačve ukloni sva pokretna imovina i da se žene i djeca sklone unutar jednoga od triju motovunskih burga.²³⁴ Ostali su samo muškarci sposobni za rad i korištenje oružja. Oni su prema svjedočanstvu podestata često neprijatelju pružali otpor.²³⁵ U travnju 1616. dogodio se napad austrijskih podanika u Istri – Kraljevaca – na sela Rakotule, Motovunski Novaki i Karojba. Ubijeno je i oteto više seljaka. Te se iste godine ponovno dogodio napad na Novake. Kraljevci su pokušali ukrasti zvona, ali nisu uspjeli jer ih je podestat dao skinuti i odnijeti u Motovun.²³⁶

U svibnju 1616. motovunski podestat i rašporski kapetan Tiepolo sinkronizirano su napali područje Pazinske knežije i spalili Kašćergu, Krškliku i Borut. Također su uništili velik broj šumskih kuća i staja te zaplijenili žitarice. Morteani navodi zapažanja kapetana Tiepola kako su tim pohodom ostvarili minimalnu dobit, a već osiromašeno i razočarano stanovništvo odveli u propast.²³⁷ S druge strane, Senat je već istoga mjeseca podestatu uputio pohvale. Posebno su se radovali uništenju Kašćerge, koju su smatrali uporištem »bandita«.²³⁸

Na Uskrs 1616. dolazi do prvoga većeg napada Kraljevaca na sam kaštel. Iako su branitelji Motovuna uz pomoć zidina zaustavili napad, došlo je do panike među stanovnicima koji su se razbježali u okolne šume.²³⁹ Upravo je iz utvrđenoga položaja Motovuna providur Zorzi odlučio krajem studenoga 1616. povesti napad na Pazinske Novake, u kojima je bilo sjedište neprijateljske konjice. Napad je bio uspješan nakon što je vojska premostila sve obrane neprijatelja te se navodi kako su ubijena petnaestorica od dvadeset uskoka koji su stigli u pomoć stanovnicima.²⁴⁰ Ista je vojska malo kasnije okružila trideset uskoka na teritoriju Motovuna. Nespremni su se uskoci sklonili u obližnje kuće gdje su nakon očajna otpora ubijeni svi osim dvojice koji su se predali i jednoga koji je pobjegao.²⁴¹ Iako su Motovun 1617. opljačkali vojnici pod zapovjedništvom poznatoga i iskusnog španjolskog generala Baldassara Maradassa,²⁴² postajalo je jasno kako Venecija ima sve veću prevlast.

²³² Na ist. mj.

²³³ S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 113.

²³⁴ M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, str. 333.

²³⁵ Na ist. mj.

²³⁶ S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 115.

²³⁷ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 161.

²³⁸ Na ist. mj.

²³⁹ S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 113.

²⁴⁰ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 162.

²⁴¹ Na ist. mj.

²⁴² S. BERTOŠA, »Motovun i Motovunština...«, str. 114.

Krajem rata pojačan je dolazak plaćenika iz Nizozemske i Engleske, što je dodatno ojačalo Veneciju. Mletačke su postrojbe ubrzo osvojile ključna uporišta, poput Tinjana i Žminja. Mir je sklopljen 6. rujna 1617., ali se rat u Istri nastavio sve do travnja 1618. kada je Mletačka Republika morala prepustiti osvojene teritorije.²⁴³ Iako je Venecija pobjedonosno izišla iz sukoba, njezini su posjedi u Istri bili opustošeni i osiromašeni i u svakom smislu devastirani.

Posljedice sukoba za Istru i Motovun

Stoljetni su granični sukobi i ratne operacije između sila koje su upravljale Istrom s vremenom doveli do propadanja svih aspekata života na Poluotoku. Došlo je do situacije u kojoj su ratna razaranja, demografski padovi, migracije i ekonomske katastrofe komunama onemogućili održavanje fortifikacija.

O udarcu koji su ratna razaranja i sukobi oko granica zadali Motovunu, svjedoči podatak da je već u srpnju 1358. gradska skupština pred Senat poslala izaslanike da se požale na nemogućnost plaćanja 700 lira koje je kapetan pazenatika zatražio kako bi isplatio plaću vojnicima. Motovunci su kao razlog navodili ratna razaranja.²⁴⁴ Razaranja su očito bila značajna jer je Senat odobrio žalbu i naredio kapetanu da zanemari dug do daljnjega. Situacija se naizgled nije promijenila nabolje jer je dvije godine kasnije odlučeno da se Motovun potpuno oslobodi plaćanja za 1360. godinu. Osim toga, patrijarhu je poslan izaslanik koji ga je trebao nagovoriti da isplati odštetu Motovunu.²⁴⁵ Oko 1376. Mletačka Republika nastoji potaknuti proces naseljavanja da nadomjesti demografske gubitke. Pritom svim novopridošlim obiteljima nudi oslobođenje od svih davanja na punih pet godina. U Motovunu su se također donosili slični zakoni kako bi se naselilo opustošeni teritorij, a o razaranjima svjedoči ponovni zahtjev podestata da se Motovunu oproste davanja koja duguje Sv. Lovreću. Zahtjev je ponovno bio odobren pod uvjetom da se taj novac iskoristi za saniranje i ponovno podizanje urušenoga dijela zidina kaštela. Kasnije je u tu svrhu Motovunu isplaćen iznos od 400 lira, kojim se trebalo podignuti šesnaest stopa zida.²⁴⁶ Pietro Kandler opsežnije komentira propadanje Motovuna kao posljedicu dugogodišnjih sukoba. Navodi kako je Motovun nekada bio veličanstveno mjesto, puno pašnjaka i kvalitetne zemlje. Bilo je to naselje koje je upravljalo bogatim i mnogoljudnim teritorijem, pa je zato u pazenatik uplaćivao čak 900 lira. Zapisuje kako je nakon desetljeća ratovanja i razgraničenja izgubilo nebrojena grla stoke svih vrsta. Motovunci su izgubili prihode iz razorenih teritorija, ali svejedno su iz riznica uredno platili porez na prihode koje i nisu ostvarili. Dugi niz nesretnih događaja, ratova i epidemija doveli su nekoć divno područje do ruba očajja: »...tko je nekada odlazio na jahanje, sada ide orati, žene koje su nekada bile dobro odjevene, sada se

²⁴³ ISTI, »Uskočki rat«.

²⁴⁴ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 138.

²⁴⁵ *Na ist. mj.*

²⁴⁶ *Isto*, str. 144.

oblače u krpe...« navodi Pietro Kandler.²⁴⁷ Tako se Motovun ponovno našao u situaciji u kojoj nije imao novaca za isplaćivanje tradicionalnih 900 lira pazenatiku. Odlučeno je da će se davanja smanjiti na 600, a plaćanje preostalih 300 lira morao je preuzeti Piran, čija se ekonomija ubrzano razvijala.²⁴⁸

Početakom 17. st. došlo je do naglih promjena u gospodarstvu na području Istre. Nemiri uoči rata doveli su do prekida ekonomske i socijalne povezanosti žiteljstva koje je unatoč sukobima zajedno sklapalo brakove, trgovalo, koristilo pašnjake i obrađivalo polja.²⁴⁹ Sredinom 1613. došlo je i do ukidanja *travarine*, odnosno pristojbe koju su nemletački stočari plaćali za korištenje pašnjaka u mletačkom dijelu Istre.²⁵⁰ Time je efektivno i onemogućeno odvođenje stoke na jug Istre tijekom zimskih mjeseci, što je nanijelo ogromne štete stočarima Pazinske knežije. Neki su se od iznajmljenih pašnjaka nalazili i na teritoriju Motovuna, pa je to bio udarac i na financije ovoga mletačkog uporišta, koje je tako izgubilo još jedan izvor prihoda.

Slaven Bertoša navodi: »Uskočki rat najviše je uništio Rašporski kapetanat i Pazinsku knežiju. U ratu je ubijeno 30 – 50 % stanovništva i 90 – 99% stoke, porušeno ili spaljeno 60 – 90 % kuća, napušteno 90 – 98 % zemljišnih površina. Potaknuo je mnogobrojna unutarnja migracijska kretanja. Suvremenici su ga smatrali pravom katastrofom, a njegove su se posljedice još dugo osjećale u čitavoj Istri.«²⁵¹

Uskočki je rat u većoj ili manjoj mjeri uništio većinu Poluotoka, a posljedice su se izrazito jako osjetile i na Motovunštini. Bernardo Micheli u svojoj procjeni iz 1676. navodi kako je Motovun vrlo jako pogođen zabranama i nametima koje Knežija uvodi za trgovanje s Venecijom. Smatra kako je potrebno pomoći već ugroženom Motovunu i predlaže da se nekoliko milja rijeke Mirne osposobi za plovidbu kako bi se olakšala prodaja motovunskih proizvoda koje Pazinska knežija više ne želi kupovati.²⁵²

ZAKLJUČAK

Motovunske fortifikacije pričaju stoljetnu priču o usponima i padovima jednoga od najistaknutijih kaštela srednjovjekovne i ranonovovjekovne Istre. Izrazito pogodan položaj u prostoru, bogat resursima, poput izvora vode, i prirodna zaštita reljefa uvjetovali su prvotno naseljavanje koje seže daleko u povijest, ako ne i u prapovijest, kada se naselje vjerojatno razvilo u obliku gradine. Pogodan je položaj Motovuna bio dvosjekli mač. Nalazi se na lokaciji koja je bila zanimljiva različitim silama koje su se tijekom vremena sukobljavale na njegovu teritoriju. Stoljetni su sukobi oblikovali Motovun na arhitektonskoj, ekonomskoj i civilnoj razini. Poticali su pažljivo projektiranje, održavanje i proširivanje svih elemenata

²⁴⁷ KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 204.

²⁴⁸ MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 151.

²⁴⁹ M. BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, str. 323.

²⁵⁰ *Na ist. mj.*

²⁵¹ S. BERTOŠA, »Uskočki rat«.

²⁵² MORTEANI, *Storia di Montona...*, str. 165.

fortifikacija koje su mu bile neophodne za opstanak. Važnost fortifikacija za srednjovjekovni gradić nije bila samo vojna, odnosno obrambena. Zidine su označavale komunalnu moć i slobodu. Sukladno tome moćni je sustav fortifikacija za Motovun bio svojevrsan statusni simbol kojim se on nastojao uzdignuti od ostalih naselja kojima financije nisu mogle podnijeti ovakve građevinske pothvate. Fortifikacije su se odrazile i na heraldičke elemente grba, u kojem dominira prikaz zidina i karakterističnih pet kula s gibelinskim prsobranima, od kojih se do našega vremena sačuvala samo središnja kula, koja je ujedno i najveća. Ekonomska je moć jasno vidljiva iz svota koje je Motovun uplaćivao u pazenatik, kao i iz broja vojnika koje je komuna bila sposobna podignuti za vrijeme sukoba.

Ipak, stoljetni su sukobi Motovunu polako, ali sigurno, oduzimali dah. Ratna razaranja, stalni pritisak razgraničenja, epidemije i migracije doveli su do demografske i ekonomske katastrofe u cijeloj Istri, pa tako i u Motovunu. Od druge polovice 14. st. počinje razdoblje opadanja u kojem Motovun često upada u ekonomske probleme. Naravno, opadanje nije bilo linearno i drastično. U stoljećima koja su uslijedila fortifikacije su se i dalje gradile ili obnavljale u skladu sa zahtjevima vremena, ali svaki je pothvat bio znatno otežan u odnosu na ranija razdoblja, a često je i sama Venecija morala novčano intervenirati kako bi se sanirale zidine ili vojsci isplatile plaće.

Motovun je ipak do našega vremena u velikoj mjeri sačuvarao fortifikacije prve faze, odnosno citadela. Ona danas predstavlja jednu od najsačuvanijih srednjovjekovnih utvrda na prostoru Istre, pa i šire. Svojim veličanstvenim izgledom dominira dolinom rijeke Mirne i služi kao tihi podsjetnik na turbulentnu prošlost Motovuna i Motovunštine, kao i čitave Istre.

SAŽETAK

Fortifikacija Motovuna u srednjem i ranom novom vijeku

Motovun je gradić smješten na povoljnom strateškom položaju koji s uzvisine kontrolira dolinu rijeke Mirne prema njenu izlazu na more. Takva lokacija i zanimljiv okolni reljef privukao je još od prapovijesti ljude da na tom mjestu osnuju naselje. Bogatstvo prirodnih resursa, poput neobične pojave izvora vode na samom vrhu brda, osiguralo je uvjete za razvoj urbanoga središta u srednjem vijeku. Ipak, tijekom političkih previranja u srednjem vijeku Motovun je doveden u nezavidnu poziciju granične utvrde čiji su teritoriji stalno bili predmetom napada susjednih sila. Moćni je sustav fortifikacija stoljećima štiti kaštel i predstavljao nepremostivu prepreku za napadače.

U ovom se radu analizira srednjovjekovni razvoj i svrha fortifikacijskih elemenata Motovuna, kao i razlozi njihova kasnijeg propadanja. Pruženi su također podatci o vojnicima, odnosno stražarima i opremi kojom su raspolagali i koju su koristili u odbijanju neprijateljskih napada. Analizirani su i članci *Motovunskoga statuta* koji se odnose na fortifikacijske elemente, njihovo održavanje i cjelokupnu obranu gradskoga teritorija. Cilj je dakle rada pružiti pregled razvoja fortifikacija Motovuna u kontekstu njihove važnosti za srednjovjekovni grad, pa su tako u posljednjem poglavlju navedeni primjeri vojnih operacija koje su se vodile na teritoriju Motovuna, odnosno primjeri sukoba oko razgraničenja koji su obilježili povijest kaštela, a koji opravdavaju postojanje tako pozamašnoga sustava motovunskih fortifikacija.

SUMMARY

Fortifications of Motovun in the Medieval and Early Modern Period

Motovun is a town located in a favourable strategic position that controls the valley of the river Mirna towards its exit to the sea. Thanks to its favourable location and interesting terrain configuration, Motovun has been attractive for settlement since prehistoric times. The richness of natural resources, such as the unusual appearance of water sources at the very top of the hill, provided the conditions for the development of the urban centre in the Middle Ages. Nevertheless, the political turmoil of the Middle Ages brought Motovun to the unenviable position of a border fortress whose territories were constantly under attack by neighbouring forces. A powerful system of fortifications protected the castle for centuries and was an insurmountable obstacle for most invaders.

This paper presents an analysis of the development and purpose of the fortification elements of Motovun, as well as the reasons for their subsequent decay. It also provides information on the soldiers and guards, as well as the equipment that they had at their disposal and used to repel enemy attacks. Furthermore, the paper provides an analysis of the clauses present in the *Statute of Motovun* related to the fortification elements, their maintenance and general defence of the town's territory. The aim of this paper was to provide an overview of Motovun's fortifications in the context of their importance for a medieval town, thus the last chapter presents examples of military operations conducted on the territory of Motovun, as well as border conflicts that marked the history of the castle and give a concrete purpose to the presence of such an extensive system of fortifications.

RIASSUNTO

Fortificazione di Montona nel Medioevo e nella prima età moderna

Montona è una cittadina con una favorevole posizione strategica che dall'altopiano controlla la valle del fiume Quieto in direzione del suo sbocco a mare. La sua posizione e l'interessante rilievo circostante già dalla preistoria attirava la popolazione a costruire in quel luogo un centro abitato. Le risorse naturali, come il fenomeno inconsueto delle fonti d'acqua in cima alla collina, hanno garantito le condizioni per lo sviluppo del centro urbano nel Medioevo. Tuttavia, le turbolenze politiche nel Medioevo hanno portato Montona in una posizione poco invidiabile di una fortezza di confine i cui territori erano costantemente sottoposti ad attacchi delle forze vicine. Il potente sistema di fortificazioni proteggeva il castello nei secoli e rappresentava un ostacolo insormontabile per gli aggressori.

In questo lavoro si analizza lo sviluppo medievale, lo scopo degli elementi di fortificazione di Montona e i motivi del loro successivo deterioramento. Inoltre sono forniti i dati relativi ai soldati, ovvero alle guardie e all'equipaggiamento di cui disponevano e che utilizzavano per respingere gli attacchi nemici. Sono stati analizzati anche gli articoli dello *Statuto di Montona* relativi agli elementi di fortificazione, alla loro manutenzione e alla difesa complessiva del territorio urbano. L'obiettivo di questo lavoro è, quindi, fornire una panoramica sullo sviluppo delle fortificazioni di Montona nel contesto della loro importanza per una città medievale e quindi, nell'ultimo capitolo sono riportati esempi di operazioni militari condotte nel territorio di Montona, ovvero esempi di conflitti riguardanti la confinazione che hanno segnato la storia del castello e che giustificano l'esistenza di un sistema sostanziale di fortificazioni di Montona.